

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ
СПІЛКУВАТИСЯ У ПОЗАКЛАСНІЙ
ВИХОВНІЙ РОБОТІ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 632 групи

Старчук Тетяна Миколаївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Бигар Г.П.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №3 від 7 листопада 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.*

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Старчук Т.М. Формування у молодших школярів умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі. Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня магістр зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 87 с.

У сучасному освітньому контексті актуальною є проблема формування у молодших школярів умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі.

У даному дослідженні проведено аналіз проблеми формування умінь спілкуватися учнів у науковій літературі. Зосереджено увагу на специфіці формування умінь спілкуватися у дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто комунікативний потенціал позакласної роботи як важливого чинника у формуванні в учнів початкової школи навичок ефективного спілкування. Висновки розділу надають узагальнену інформацію щодо теоретичних підходів до проблеми та визначають ключові аспекти, які будуть детальніше розглядатися.

Другий розділ присвячений конкретним аспектам формування умінь спілкуватися учнів початкової школи в позакласній виховній діяльності. Розглянуто методи діагностики рівня сформованості цих умінь у молодших школярів та запропоновано оптимізацію процесу комунікації в рамках позакласних заходів. Окрема увага приділяється методичному супроводу для формування в учнів початкової школи ефективних навичок спілкування у позакласному вихованні.

Ключові слова: уміння спілкуватися, позакласна виховна робота, комунікативний потенціал, формування навичок спілкування, діагностика умінь, оптимізація комунікації.

ABSTRACT

Staruk T.M. Formation of Primary School students ability to communicate in extracurricular educational work. The manuscript. Master's thesis for obtaining a master's degree in specialty 013 primary education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 87P.

In the modern educational context, the problem of developing primary school students' communication skills in extracurricular educational work is relevant.

This study analyzes the problem of forming students' communication skills in scientific literature. Attention is focused on the specifics of the formation of communication skills in primary school children. The article considers the communicative potential of extracurricular activities as an important factor in the formation of effective communication skills among primary school students. The conclusions of this Section provide generalized information on theoretical approaches to the problem and identify key aspects that will be discussed in more detail.

The second section is devoted to specific aspects of the formation of communication skills of Primary School students in extracurricular educational activities. Methods for diagnosing the level of formation of these skills in younger schoolchildren are considered and optimization of the communication process in the framework of extracurricular activities is proposed. Special attention is paid to methodological support for the formation of effective communication skills in extracurricular education among primary school students.

Keywords: communication skills, extracurricular educational work communicative potential, formation of communication skills, diagnostics of skills, optimization of communication.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ СПІЛКУВАТИСЯ У ПОЗАЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ	10
1.1. Аналіз проблеми формування в учнів умінь спілкуватися у науковій літературі.....	10
1.2. Специфіка формування у дітей молодшого шкільного віку умінь спілкуватися.....	25
1.3. Особливості організації позакласної діяльності молодших школярів з метою спілкування.....	34
Висновки до першого розділу	46
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УМІНЬ СПІЛКУВАТИСЯ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ	47
2.1. Діагностика рівня сформованості у молодших школярів умінь спілкуватися.....	47
2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування у молодших школярів умінь спілкування у позакласній виховній роботі.....	56
Висновки до другого розділу	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Процес інтеграції України в європейський та глобальний інформаційний простір призводить до динамічних змін у соціально-політичних сферах багатьох галузей нашої економіки, зокрема в освіті. Зростаюча необхідність в ефективному спілкуванні між представниками різних мов і культур вимагає впровадження нових підходів, систем навчання та виховання, а також форм і методів, що відповідали б викликам освітнього розвитку.

Цей процес також передбачає необхідність створення умов, що сприятимуть розкриттю талантів та розвитку духовно-емоційних, інтелектуальних і фізичних здібностей кожної особистості. Значущим завданням є вдосконалення навчально-виховних систем, які відповідали б вимогам розвитку особистості та сприяли б формуванню суб'єктності як ключової риси сучасної людини в контексті освітнього процесу.

В Національній доктрині розвитку освіти визначено серед пріоритетних напрямів реформування навчально-виховного процесу формування у дітей та молоді навичок міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин. Це виправдано не лише прагненням України до європейської цивілізації (де вміння ефективно спілкуватися вважається важливою складовою ділової та загальної культури), але й бажанням подолати відчуження людей, викликане поширенням засобів масової комунікації, комп'ютеризацією, акцентуацією у суспільному житті ролі особистості як вищої цінності з активністю, динамізмом і самостійністю, реалізацією принципу свободи і самовираження.

Цей процес також висуває завдання створення умов для розкриття талантів і розвитку духовно-емоційних, інтелектуальних та фізичних здібностей особистості. Важливо вдосконалювати системи навчання та виховання, щоб вони відповідали потребам розвитку особистості та сприяли формуванню суб'єктності як ключового аспекту сучасної людини в умовах освітнього процесу.

У Національній доктрині розвитку освіти визначено формування у дітей та молоді навичок міжособистісного спілкування та підготовки до життя в умовах ринкових відносин серед пріоритетних напрямів реформування навчально-виховного процесу. Це пов'язано не лише з бажанням України приєднатися до західної європейської цивілізації (де вміння ефективно спілкуватися вважається важливою частиною ділової та загальної культури), але й з прагненням подолати відчуження людей, яке викликане поширенням засобів масової комунікації, комп'ютеризацією та підвищенням ролі особистості у суспільному житті, визначаючи її як вищу цінність з ініціативою, динамікою і самостійністю, а також впровадженням принципу свободи і самовираження особистості.

Теоретичні засади культури спілкування окреслено в працях вітчизняних і зарубіжних учених І.Беха, А.Богущ, О.Даниленко, І.Казимирської, О.Киричука, А.Мудрика, Н.Побірченко, В.Семиченко, В.Сухомлинського та ін.

Актуальними стосовно вивчення культури спілкування молодших школярів як умови становлення гуманних взаємин з однолітками, вміння підростаючої особистості узгоджувати власну поведінку в процесі взаємодії у позакласній діяльності є дослідження І.Бужиної, С.Гарячої, А.Глуценка, К.Журби, М.Іванчук, З.Кейліної, Б.Кобзаря, О.Кононко, Т.Кравченко, В.Кузя, Г.Пустовіта та ін. У педагогічному дискурсі окремі аспекти означеної проблеми були предметом дослідження робіт, зокрема: формування культури різновікового особистісного спілкування (Л.Власенко, О.Гуменюк, К.Джеджера, І.Мачуська, Л.Соловець, Р.Шулигіна та ін.); формування умінь спілкування в позакласній діяльності (З.Діхтяренко, К.Дорошенко, О.Матвієнко, К.Слесик та ін.); виховання мовленнєвого етикету (М.Алексєєва-Вовк, Н.Волошина, Т.Гончар, О.Кузьмич, О.Проценко, В.Тернопільська та в працях В. Сухомлинського це питання стало одним із ключових. Навіть якщо спілкування не стало об'єктом спеціального аналізу в його працях, він

висловив численні цікаві думки стосовно форм та стилів педагогічного спілкування, а також формування колективу.

Вивчення літератури, свідчить про те, що дослідження цієї теми акцентувало увагу на формуванні моральних відносин у процесі освітньо-виховної діяльності та розвитку колективізму. Незважаючи на значущість зазначених досліджень, вони не охоплюють багатьох аспектів спілкування та можливостей педагогічного впливу на комунікативні навички учнів та їх коригування.

При цьому виникають суперечності між вимогами суспільства та рівнем розвитку комунікативних умінь учнів. Проведений аналіз реальної практики спілкування свідчить про те, що на різних соціальних рівнях, від політичних дискусій до щоденного спілкування школярів, відбувається на недостатньо високому рівні. Навички тактичного та переконливого висловлення власної думки, уважного слухання партнера, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій у буденному житті є одним із основних недоліків системи освіти. Сучасне спілкування школярів характеризується нестачею інформації про правила спілкування та невмінням застосовувати знання в реальних ситуаціях.

Отже, особливу увагу слід зосередити на аспекті формування вмінь молодших школярів у спілкуванні через використання засобів позакласної діяльності.

Такі обставини обумовили вибір даної теми дослідження **«Формування у молодших школярів умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі.

Завдання:

1. Здійснити аналіз проблеми формування учнів в умінь спілкуватися у науковій літературі.
2. Розкрити специфіку формування у дітей молодшого шкільного віку умінь спілкуватися та описати комунікативний потенціал

позакласної роботи у формуванні умінь спілкування учнів початкової школи.

3. Дослідити рівень сформованості у молодших школярів умінь спілкуватися.
4. Визначити педагогічні умови формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі.

Об'єкт дослідження – формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі.

З метою вирішення визначених завдань був використаний комплекс методів дослідження. До теоретичних методів відносяться аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукової літератури. Серед емпіричних методів застосовані діагностичні методи, вивчення шкільної документації з метою виявлення можливостей школи у формуванні вмінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі, а також спостереження й вивчення реального рівня комунікативної поведінки учнів.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає у виявленні особливостей формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі. Також уточнено теоретичні підходи до понять «спілкування» та «комунікативні вміння», конкретизовано форми позакласної навчально-виховної роботи, спрямовані на організацію взаємодії молодших школярів. Дослідження дозволило уточнити критерії, показники і рівні сформованості зазначених умінь учнів у позакласній навчально-виховній роботі, а також структурні елементи змісту вмінь спілкування молодших школярів.

Практичне значення дослідження виявляється у систематизації результатів, що стосуються формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі. Це може слугувати основою для педагогів початкових класів у їхній роботі, а також бути

використано в підготовці методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо формування комунікативних умінь молодших школярів під час позакласної навчально-виховної діяльності.

Структура роботи. Дослідження складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ СПІЛКУВАТИСЯ У ПОЗАЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

1.1. Аналіз проблеми формування в учнів умінь спілкуватися у науковій літературі

Феномен спілкування представляє собою дуже різноманітний об'єкт вивчення, що привертає увагу представників багатьох галузей науки. Філософи, психологи, педагоги, соціологи, медики та лінгвісти виявляють свій інтерес до цього явища. Це пов'язано з тим, що існування і розвиток як суспільства, так і індивіда неможливі без активного спілкування. На сьогоднішній день існує безліч визначень терміну «спілкування». Складність визначення сутності цього поняття впливає з його широкого використання не лише в науці, але й в повсякденному мовленні. Деякі словники, наприклад, розглядають спілкування як «взаємні відносини, діловий або дружбенний зв'язок» [16].

Огляд наукової літератури з питання сутності спілкування підкреслив існування трьох основних підходів до визначення цього явища. Деякі дослідники асоціюють «спілкування» з термінами «комунікація» і «інформаційний зв'язок» (К.Слесик, М.Стахів та інші). В їхніх роботах спілкування розглядається як обмін інформацією між динамічними системами і підсистемами, які здатні сприймати, зберігати і передавати різні відомості. Наприклад, К.Слесик підкреслює, що «людські стосунки... неможливі без інформації та її спрямованої передачі. Спрямоване висловлення думки, її передача та сприймання ... є необхідними елементами людських стосунків, а їх сукупність утворює інформаційну структуру соціального спілкування» [51, с. 9].

Хоча цей підхід акцентує значущу роль інформаційних процесів у розвитку особистості, він впроваджує обмеження у розумінні унікального

феномену спілкування. У процесі передачі інформації один одному, люди взаємодіють, переживають різні емоції та формують відносини. Важливо враховувати, що під час спілкування інформація обмінюється між суб'єктами і, як правило, подвоюється. Н.Шинкар вказує, що в спілкуванні відсутній чіткий відправник та одержувач повідомлення; тут існують співрозмовники та співучасники спільної справи [69]. Зазначаючи це, Т.Щербан вбачає, що спілкування представляє лише одну грань соціальної комунікації – інформаційну [71, с.134-138].

Інший підхід пов'язаний із включенням спілкування у поняття «діяльність». Т.Гончар, застосовуючи системний аналіз діяльності, виділяє чотири необхідних і достатніх види діяльності: творчу, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну та комунікативну. Комунікативна діяльність виявляється у різних формах: у матеріально-практичній діяльності, у поведінці в побуті та під час обрядових дій, під час обміну різноманітною інформацією через бесіди, пресу, а також у різних іграх [15, с.43-44]. Отже, Т.Гончар, сприймає спілкування як один із аспектів людської діяльності, якому притаманні відповідна структура та атрибути. Т.Мальцева вважає спілкування особливим видом соціальної діяльності поряд із працею і пізнанням. Авторка відзначає, що історично спілкування було нерозривно пов'язане з практичною діяльністю. З часом відбулося відокремлення спілкування від практичної діяльності, і ключовим критерієм цієї трансформації стала поява у спілкуванні специфічної мотивації: тепер воно може використовуватися як засіб пізнавальної та теоретичної діяльності. Спілкування, як діяльність, за словами, проявляється у роботі оратора, лектора та вчителя [34, с.40-41].

У процесі спілкування, що є унікальною формою взаємодії людини з іншими, відбувається взаємний обмін не лише діяльностями, але й їхніми способами і результатами, уявленнями, ідеями, настановами, інтересами, почуттями та іншими аспектами. Спілкування виступає як самостійна та специфічна форма активності суб'єкта, де його результатом є не тільки перетворений предмет (будь-то матеріальний чи ідеальний), але і встановлені

відносини з іншими людьми. У цьому контексті важливо розглядати не просто дію, а саме взаємодію.

Важливий підхід до розуміння феномена спілкування висунув один із перших вітчизняних дослідників цієї теми – Т. Щербан [71]. Він розглядає спілкування як складне явище, для якого не існує однієї чіткої дефініції. Учений розглядає людське спілкування як комунікацію, діяльність, відношення, взаєморозуміння і взаємовплив.

Н.Волкова здійснила продуктивну спробу інтегрувати різні соціально-психологічні підходи до спілкування в єдину концепцію. Вона виділяє три взаємопов'язані сторони спілкування: комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (взаємодію) і перцептивну (сприйняття партнерів один одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння) [12, С.189-201].

Згідно з поглядом Т.Мальцевої спілкування є складним і багатограним процесом, який може функціонувати як процес взаємодії індивідів, інформаційний процес, ставлення людей одне до одного, взаємовплив та співпереживання та взаєморозуміння.

Всі ці різноманітні смислові аспекти поняття «спілкування» вказують на його реальну багатогранність, яка не може бути вичерпана жодним із наведених вище тлумачень.

Спроби впровадження універсального тлумачення цього поняття часто призводять до його розпливчастості та неоднозначності. У дослідженні ми розглядаємо спілкування як процес, що розгортається у системах «учитель – учень», «учень – учень», «учень – учні», «учні – учні», «учні – батьки», де суб'єкти навчання й виховання взаємодіють, обмінюються інформацією, здійснюють взаємовплив і взаємодопомогу.

Різні автори, виходячи із своїх поглядів на обґрунтування поняття, використовують різні терміни для опису різних форм і видів спілкування: безпосереднє, формальне, неформальне, стихійне, організоване, парне, групове; міжособистісне, соціальне, групове, матеріальне, знакове

(включаючи мовленнєве), смислове (невербальне); вербальне, невербальне, інтерактивне, перцептивне; відмова від спілкування як одна з форм спілкування; спілкування людини з природою.

За визначеннями спілкування, у єдиному процесі виділяють три сторони: комунікативну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія) і перцептивну (взаємсприйняття), які розглядаються взаємодіючими. В практиці виявлено, що у процесі спілкування молодших школярів переважають комунікативна та інтерактивна функції, які мають свої особливості.

Після вступу дитини до школи змінюються відносини з дорослими, при цьому вчитель стає головним авторитетом. Діти молодшого шкільного віку орієнтуються більше на вчителя, ніж на однокласників. Коло їхнього спілкування розширюється, включаючи товаришів по класу, співучасників у спільній діяльності та позашкільних справах. Втрата товариша для молодшого школяра, зазвичай, не стає предметом глибоких переживань, і швидко знаходиться заміна.

Відповідно до визначень спілкування, у єдиному процесі виділяють три аспекти: комунікативний (обмін інформацією), інтерактивний (взаємодія) і перцептивний (взаєморозуміння), які розглядаються як взаємопов'язані. На практиці спілкування молодших школярів виявляє переважання комунікативних та інтерактивних функцій з власними особливостями.

З приходом дитини до школи змінюються стосунки з дорослими, де вчитель стає основним авторитетом. Молодші школярі орієнтуються більше на вчителя, ніж на своїх однокласників. Коло їхнього спілкування розширюється, включаючи товаришів по класу, співучасників у спільних заходах та позашкільних справах. Втрата товариша для молодшого школяра, як правило, не викликає глибоких переживань і швидко знаходить заміну.

Конфліктні ситуації виникають з об'єктивних та суб'єктивних причин. Останні пов'язані із негативними рисами характеру школярів, які потрібно допомагати їм усвідомити та вказувати шляхи виправлення. Для молодших

школярів характерне наявність сильних мотивів, що може спричинювати нерозсудливі дії через неврахування наслідків. Діти цього віку виявляють бажання робити більше, ніж можуть, іноді не розглядаючи свої можливості та можливі труднощі.

За дослідженнями І.Беха, міжособистісні відносини та оцінка дитини її товаришами на молодшому шкільному віці суттєво визначаються позицією референтної (значущої) особи, переважно дорослого, особливо вчителя. Інтеракції з дорослими визначають ставлення дітей у навчальному процесі [4].

Молодші школярі, в порівнянні з дошкільниками, виявляють меншу імпульсивність, краще володіють опором перед зовнішніми і внутрішніми труднощами та мають меншу ригідність у мисленні. Також їх властива «демократичність» у стосунках з учителем, спрямованість на колективні дії та висока контактність, що виявляється у швидкому встановленні стосунків як в невеликих групах, так і в класі загалом.

Дослідження, вказують на те, що у молодшому шкільному віці діти все більше приділяють увагу та час взаємодії з однолітками. Формуються різноманітні групи та спільноти, що обмінюються думками у залежності від конкретних завдань та ситуацій. Часто дитина змінює кілька таких груп протягом року, будуючи багаточисленні знайомства, але ще не встановлюючи справжніх дружб.

Важливо розуміти, що спілкування не обмежується просто передачею чи сприйняттям інформації, оскільки взаємне інформування передбачає налагодження спільної діяльності. При цьому інформація повинна не лише сприйматися, але і осмислюватися. Обмін інформацією між людьми визначається тим, що за допомогою системи знаків партнери можуть впливати один на одного, тобто обмін інформацією передбачає взаємодію партнерів. Комунікативний вплив можливий, якщо обидва учасники спілкування володіють єдиною системою кодування [25, с.316-322].

Мовлення є одним із засобів комунікації, а С.Абрамович охарактеризував його як вербальну комунікацію [1]. За спостереженнями

виявлено, що серед учнів молодшого шкільного віку поширений дисбаланс між вербальною і невербальною комунікацією. Недостатньо розвинене мовлення призводить до перебільшення значення невербального спілкування у деяких школярів: під час розмов, розповідей, використовують жести, не завжди повністю розуміючи їхню сутність.

Концепція Н.Бабич виокремлює взаємодію мови і мовлення, що, за її словами, розглядає мову як абстрактну надіндивідуальну систему та мовну здатність як функцію індивіда. Обидві ці категорії об'єднані терміном «мовна діяльність», протиставляючи їм мовлення, яке вважається індивідуальним актом [3].

Цікавою є концепція В.Аксьонової, де наголошується, що процес комунікації не можна зводити виключно до передачі закодованого повідомлення від одного індивіда до іншого. Альтернативний підхід – це діяльнісний погляд, який уявляє глобальне мовлення як мовленнєву діяльність [1].

Оскільки будь-яка діяльність включає мотиваційний, цільовий і виконавчий аспекти, це також стосується і мовленнєвої діяльності.

Так, Л.Варзацька приділяє увагу аспекту мотивації в мовленнєвій діяльності, зауваживши, що активізація мовлення відбувається в контексті створення певної мовленнєвої ситуації, коли учасник комунікації проявляє інтерес до висловлювання [10, с.28-31].

Зазначаючи це, Н.Шинкар визначив вісім функцій мови в області спілкування: регулятивну (вплив на індивідів або групи), засіб мислення (орієнтація в завданні, планування виконання, виконання та оцінка результату), національно-культурну, засіб пізнання, номінативну (найменування предметів), діакритичну (доповнення немовленнєвої ситуації), експресивну та естетичну [69, с.39].

В рамках діяльнісного підходу Ф.Хміль розглядає спілкування як унікальний акт поведінки, розбиваючи будь-який етап поведінки на чотири фази: спонукання до дії, уточнення ситуації, сама дія та її завершення.

Оскільки партнери взаємодіють у контакті, спільно, не відокремлено один від одного, то етапи комунікативного акту за концепцією А.Добровича можна охарактеризувати як взаємну орієнтацію, взаємне відбиття, обмін інформацією та взаємне відключення [66].

Досвід показує, що молодші школярі не завжди ефективно керують цими етапами комунікації та недостатньо приділяють увагу почуттям свого партнера під час відключення.

Всі етапи комунікативного акту А.Добрович розглядає на різних рівнях спілкування, які він називає:

Конвенціональний – це рівень повноцінного людського спілкування.

Примітивний – де партнер розглядається як предмет, який може бути або корисним, або заважаючим, але потрібно оволодіти ним.

Маніпулятивний – де партнер в грі розглядається як суперник, і гра повинна завершитися виграшем для отримання вигоди.

Стандартизований рівень, або «контакт масок».

Ігровий – характеризується витонченістю змісту і багатством відтінків.

Діловий – характеризується чіткістю, правдивістю та поетичністю, в якому взаємодіючі особи виносять не тільки конкретні «плоди» спільної діяльності, але й стійкі почуття симпатії, довіри та тепла [66].

Якщо А.Добрович розрізняє рівні в рамках актів спілкування, та ідентифікує 4 методи моделювання актів спілкування, розглядаючи їх як комплекси правил, які контролюють взаємодію. У конкретному спілкуванні кожне правило передуює етапу орієнтації:

Асоціативний спосіб спілкування: Це обмін висловами, які асоціюються за змістом. Розмова не має чіткої мети, але приносить задоволення. Це спілкування, де обмін думками і почуттями, хоча не завжди логічними, але відвертими. Розмовники рівноправні, не підбирають слова, а вільно обговорюються.

Розв'язування задач: Мовленнєві висловлювання, спрямоване на досягнення спільного рішення, передбачає наявність певної мети. Кожне

висловлювання ретельно обирається і оцінюється. Прийняття рішення завершує один спосіб спілкування і розпочинає інший.

Задавання запитань: Спосіб спілкування, коли один із партнерів зацікавлений у здобутті інформації. Право задавати запитання визначається соціальною роллю.

Уточнення розуміння: Спосіб спілкування, схожий на попередній, виявляється в спробі з'ясувати, що означає виражений зміст.

З огляду на багатоаспектність терміна «спілкування», наша думка полягає в тому, що кожен з названих підходів має право на існування.

Мовленнева діяльність, на думку психологів вимагає специфічних умов для нормального функціонування. Г.Костюк зауважує, що для повноцінного спілкування особа повинна вивчити швидко та правильне орієнтування в умовах спілкування, вміти адекватно планувати своє мовлення, знаходити відповідні засоби для передачі задуманого змісту, а також забезпечувати зворотний зв'язок. В разі порушення будь-якої ланки акту спілкування важко досягти очікуваних результатів, і спілкування виявляється неефективним [29].

У зв'язку з цим важливо відзначити, що К.Слесик визначає ефективність спілкування як його результативність, коли реалізуються комунікативний намір і завдання як практичного, так і духовного плану. Тобто можна говорити про «комунікативну удачу» у випадках, коли досягаються поставлені комунікативні цілі. Протилежним їй є «комунікативна невдача», коли мовець не досягає своєї мети [51, с. 44-48].

Для успішного спілкування важливо знати правила спілкування, які розглядаються в розділі мовознавства, відомому як «культура мовлення». Ці правила пов'язані з рівнями системи мови і включають лексичні, орфоепічні, граматичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні норми.

Вимоги до якості мовлення (ефективного спілкування) залежать від мотивації та можуть варіюватися згідно з підходами різних дослідників.

О. Войскунський називає їх «постулатами нормативного спілкування» та визначає одинадцять вимог, які в основному стосуються логічного аспекту спілкування.

Таблиця 1.1

Вимоги до мовленнєвого спілкування

№ н/п	Вимоги
1.	Змістовність – говорити і писати можна про те, що добре знаєш.
2.	Інформативність – повідомлення повинно містити інтерес для співрозмовника, а не бути загальновідомим.
3.	Логічність – послідовність, чіткість побудови.
4.	Точність – уміння мовця, передати факти, почуття відповідно до дійсності, дібрати адекватні мовні засоби.
5.	Істинність. Ясність мовлення – уникання незрозумілих виразів, неоднозначності.
6.	Виразність мовлення – уміння яскраво, переконливо, лаконічно передати думку.
7.	Багатство мовлення – здатність мовця передати одну й ту ж думку різноманітними засобами.
8.	Неповнота опису, згідно з яким повідомлення з неповним описом зовнішнього світу суперечить нормальному спілкуванню, бо з нього неможливо виділити значущу інформацію.
9.	Тотожність – партнери повинні й під час розмови виходити з однієї й тієї ж дійсності (предмета розмови).
10.	Детермінізм – знання причинно-наслідкових зв'язків.
11.	Загальна пам'ять – мовці повинні мати мінімальний загальний запас відомостей про минуле.
12.	Здатність прогнозувати майбутнє – будувати нескладні передбачення.

13.	Семантична зв'язність – вимога до мовця говорити такі репліки, щоб партнер зміг підібрати до них хоч яку-небудь відповідь.
14.	Кооперація – наявність загальної мети, тобто бесіда повинна бути цілеспрямованою.
15.	Релевантність – вимога не відхилятися від теми, тобто говорити те, що в даний момент відноситься до справи.

Автори визначають однакові вимоги різним чином. Наприклад, В.Тернопільська розглядає вимогу виразності мовлення як якість, що передбачає відчуття мовцем функціонального стилю, розуміння особливостей конкретної ситуації та врахування специфіки умов мовлення [60], у відміну від визначення М.Львова, наведеного в таблиці вище. Визначено, що мовлення може бути зовнішнім і внутрішнім, усним і письмовим, діалогічним і монологічним.

Сучасні філософи акцентують діалогічний характер спілкування, що передбачає повагу до думки іншого та має сприяти досягненню консенсусу, оскільки це визначальне для виживання людства. Загалом, сучасні дослідження розглядають сутність спілкування як діалогічну .

Педагоги та психологи, виділяють кілька видів спілкування, кожен з яких виконує свої функції. Аналізуючи спілкування молодших школярів, А.Мудрик розрізняє два основні види: міжособистісне і рольове. Згоджуючись із цим, можна відзначити, що міжособистісне спілкування має неформальний характер і може розпочинатися або завершуватися за бажанням учасників. Міжособистісне спілкування молодших школярів відбувається в процесі взаємодії з колом свого спілкування, що сприяє їх соціалізації та розвитку навичок спілкування [32].

О.Киричук надає шість функцій спілкуванню: комунікативну, формування соціальних відносин, виявлення людської сутності, створення умов існування, фактор існування спільноти.

У сучасних наукових дослідженнях широко обговорюються соціальні функції спілкування. Зокрема, перший включає інформаційно-комунікативну, регулятивно-комунікативну та афективно-комунікативну, тоді як другий складають функції організації спільної діяльності, пізнання інших людей та формування міжособистісних відносин. Для спілкування дітей, які починають навчання в школі, характерним є прояв першого класу функцій. Під керівництвом вчителя під час вивчення соціального досвіду та формування міжособистісних відносин учні розвивають навички взаємодії та співпраці.

Таблиця 1.2.

Педагогічні функції спілкування

№ п/п	Назви функцій	Спрямованість функцій
1	2	3
1. 2. 3.	Інформаційно-пізнавальна Емоційна Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> - виховання пізнавальної спрямованості особистості; - взаємне збагачення інформацією, духовними цінностями. - розвиток емоційної сфери - встановлення взаємин, міжособистісних стосунків; - засіб соціалізації; - виховання культури, етики спілкування; - формування колективізму, позитивних взаємин в учнівському колективі; - збереження здоров'я, попередження конфліктів, формування переконань; - спосіб установаження суб'єкт-суб'єктних відносин, організації співробітництва.

4.	Мотиваційна	формування позитивної мотивації навчальної діяльності.
5.	Розвивальна	<ul style="list-style-type: none"> - формування і розвиток особистості. - формування ціннісних орієнтацій, установок особистості, становлення характеру. - розвиток творчих здібностей учнів, надання навчально-пізнавальної діяльності творчого характеру. - розвиток самосвідомості, формування самооцінки, ціннісних понять. - формування інтелекту школяра, розвиток інтелектуальних умінь. - розвиток волі учнів, наполегливості в навчанні.
6.	Виховна	забезпечення можливості самопізнання, формування адекватного “я - образу”. створення можливостей для виявлення й обліку індивідуальних можливостей школярів.

У таблиці представлені основні напрями та підходи до вивчення педагогічних функцій спілкування. Однією з ключових є інформаційна функція спілкування у навчальному процесі. Дослідження показують, що, порівняно з іншими засобами масової інформації, школярі отримують значну кількість різноманітної інформації.

Під час спілкування відбувається практичне осмислення світу, інформація отримує новий ціннісний контекст. Знання стають особистісно значущими. Залежно від авторитету джерела інформації, школярі формують своє ставлення до різних явищ у житті. Отже, спілкування виявляється потужним трансформатором інформації.

Під час спілкування школярі отримують значну частину вербальної та велику кількість невербальної інформації, яка має двоїстий характер.

Інформація, що походить від навчально-виховного процесу в школі, сприймається школярем через канал спілкування. Інформація, яка міститься у різних подіях, іграх, спортивних змаганнях, в які включаються школярі, може бути освоєна лише в процесі спілкування.

Взаємодія впливає на сприйняття і засвоєння інформації школярами, оскільки близьке оточення та коло спілкування формують їхні вибіркові підходи до сприйняття та засвоєння інформації.

Другий аспект вивчення педагогічних функцій спілкування пов'язаний із впливом на створення у школярів нових цінних психічних утворень, вмінь та якостей. Зазначено, що спілкування діє як катализатор пізнавального інтересу у школярів. Його вплив реалізується опосередковано через взаємодію з однокласниками та вчителями. На ранніх етапах навчання важливим фактором розвитку пізнавального інтересу є спілкування з учителем [31], але на подальших етапах, зокрема в другому та третьому класах, спілкування з однолітками виявляє більший вплив на формування пізнавального інтересу. При цьому, спосіб організації навчального процесу, зокрема співпраця між учнями, може підсилювати цей вплив [29].

Спілкування виступає ключовим фактором емоційного стану людини. Всі аспекти людських емоцій виникають та розвиваються в умовах міжособистісного спілкування. Рівень емоційного напруження та їхня розрядка визначаються контекстом спілкування. Ця емоційна функція реалізується як в сфері спілкування взагалі, так і під час взаємодії, пов'язаної з іншими сферами життєдіяльності. Інтенсивність цього впливу залежить від різноманітних обставин, специфіки спілкування та емоційної близькості між партнерами у спілкуванні [69].

Актуалізуюча роль спілкування серед школярів, що визначається як спосіб та засіб соціального підтвердження особистості, виражає в собі потребу в соціальному визнанні, що з'являється на ранніх етапах життя та виявляється в різних формах з різним рівнем інтенсивності.

Сфера спілкування слугує площиною для виявлення самостійності, прагнення до дорослості та знаходження підтримки в настроях та переживаннях. У кожного школяра у спілкуванні є бажання знайти свою унікальну позицію. Пошук власного місця у навколишньому оточенні визначає перший етап самовизначення школяра в житті загалом. Це бажання визначити свою позицію не протистоїть колективному досвіду. Спільний характер інтересів та цілей особистості не виключає індивідуальних шляхів їхнього задоволення та досягнень.

Виховні аспекти спілкування виконують значущу роль у формуванні, розвитку та вихованні особистості школяра. Проблему особистості школяра в контексті відносин із світом, із оточуючим середовищем, із самим собою детально вивчив та розкрив А.Мудрик []. Педагогічна концепція спілкування вбачає його як обмін духовними цінностями, який відбувається під час взаємодії школярів.

Спілкування впливає на мотивацію навчання, сприяючи виникненню мотивів, таких як відповідальність перед однолітками та бажання зберегти чи покращити своє становище у системі взаємин. За допомогою механізмів спілкування можливе ефективне перенесення мотивації навчання на вищий рівень.

Третій аспект, розглядаючи педагогічні функції спілкування, фокусується на впливі його на результати спільної когнітивної діяльності. Визначено, що ситуація співробітництва для учнів слугує можливістю пошуку рішень конкретних завдань. Бажання активізувати навчальні дії може робити ситуацію співробітництва ключовим фактором у формуванні навчальної самостійності. Робота зі знаннями іншого, чії труднощі не відчуються безпосередньо, а повинні бути рефлексивно «обчислені», представляє зону найближчого розвитку навчальної самостійності учнів. Ситуація співробітництва сприяє розвитку здатності школярів розуміти та враховувати інтелектуальну позицію інших людей, уявляючи себе як ситуацію розвивального навчання. У ході взаємодії більшість школярів проводить

глибокий та обширний аналіз вивченого матеріалу. В процесі спільної роботи над творчими завданнями виявляється ефект використання побічних результатів розумової діяльності.

Проблематику співробітництва у молодших школярів розглядає Т.Чмут у своїх дослідженнях. Вона зауважує, що зі зміною позиції дитини повинні змінитися і її відносини з дорослими, що сприяє подоланню обмежень та запобігає розвитку слабких сторін особистості дитини. Це передбачає, щоб довіра до дорослого не переросла у некритичність, яка властива мисленню; схильність до наслідування не перетворилася на виконавську репродуктивність та відмову від самостійності; дитина почала освоювати учбову позицію у реальних, а не лише гральних відносинах з учителем [68, С.181-89] .

У процесі взаємодії дитини з оточуючим світом через три основні лінії спілкування (безпосередньо-емоційну, предметно-дієву і ігрову) розвивається також навчальне співробітництво, що сприяє формуванню навичок навчання. Експериментально було підтверджено, що обмеження співробітництва лише з дорослим може обмежити свободу та самостійність дитини. Таким чином, однією з основних задач педагога є створення умов для розвитку навчального співробітництва між дітьми. Спостереження Т.Чмут підкреслюють наступні наслідки об'єднання зусиль дітей у вирішенні завдань:

- Збільшується обсяг і глибина розуміння засвоєного матеріалу.
- Витрати часу на формування понять, умінь і навичок менше порівняно з фронтальним навчанням.
- Зменшуються деякі дисциплінарні труднощі, такі як відсутність учнів, які не працюють на уроці або не виконують домашні завдання.
- Діти отримують задоволення від уроків та відчувають комфорт у школі.
- Збільшується пізнавальна активність і творча самостійність учнів.

- Змінюється характер взаємин між дітьми: зникає байдужість, зростає людяність.
- Збільшується згуртованість класу.
- Діти краще розуміють один одного і самих себе.
- Ставлення до інших і до себе збільшується з повагою.
- Зростає самокритичність, учень краще себе контролює і більш точно оцінює.

Учні набувають навичок, необхідних для життя в суспільстві, таких як відповідальність, такт, вміння будувати свою поведінку, враховуючи позиції інших людей, і розвивають гуманістичні мотиви поведінки.

Проте, вчена вважає, що такі вміння, навички і якості не виникають самі по собі в ході спілкування. Педагогу слід активно працювати над їх формуванням. Таким чином, спілкування учнів, зокрема молодших школярів, в процесі навчання, виховання та розвитку, має великий потенціал для педагогічного впливу і повинно бути розумно використовуване вчителем під час вирішення завдань навчального та виховного характеру.

1.2. Специфіка формування у молодших школярів умінь спілкування

Перш ніж перейти до аналізу компонентів культури спілкування учнів початкової школи, у рамках даного параграфа необхідно зупинитися на особливостях загальнокультурного становлення, комунікативного розвитку в даному віці.

Взаємозв'язок освіти та культури спілкування проявляється вже на початковому етапі навчання дитини. Підкреслюючи вирішальну роль спілкування у психічному та соціальному розвитку дитини, Г.Костюк зазначав, що спілкування з дорослим служить основним шляхом прояву власної активності дитини: «Її (дитини) ставлення до світу є завжди відношення через іншу людину» [29, С.340-345]. Ця ж думка простежується в

дослідженнях А.В. Мудрика, що розглядає спілкування не як обмін інформацією (комунікацію), а й як встановлення взаєморозуміння людей, обмін знаннями, діями, ідеями, духовно-моральними цінностями. Саме тому спілкування є найважливішою умовою розвитку особистості дитини, її пізнавальних та творчих здібностей.

При переході з дошкільного до молодшого шкільного віку змінюється соціальна ситуація розвитку дитини, розширюється коло спілкування: дитина входить у систему різноманітних взаємовідносин, у якій прагне знайти собі певне місце. У неї формується специфічна соціальна позиція, так званий «статус школяра», що включає ту собі готовність до нового способу життя, до нового ставлення до дорослого та однолітка, до своєї діяльності, готовність до засвоєння знань.

Навчальна діяльність є провідною для цього віку, у ній формуються психічні новоутворення: довільність, внутрішній план дії та рефлексія. Істотним є те, що комунікативний розвиток молодшого школяра пов'язаний із пізнавальним: перехід від наочно-образного, конкретно-ситуативного до абстрактного мислення зумовлює розвиток умінь виділяти суттєві зв'язки, будувати міркування, робити висновки, висновки.

Моральну складову культури спілкування молодшого школяра визначає потребностно-мотиваційна сфера, що виконує функцію регулятора поведінки. Вже у перші сім років життя у дитини проявляється потреба у доброзичливій увазі, співпраці, поважному відношенні дорослого, у взаєморозумінні та співпереживанні.

Протягом періоду початкового шкільного навчання відбувається внутрішня перебудова мотивів спілкування в залежності від динаміки змін відносин з однолітками та педагогами. В.Білоусова зазначає, що в першому і другому класах школи переважним є тип взаємовідносин «дитина – значуща доросла»: діти обирають як пріоритетного партнера вчителя, спілкуються з ним з приводу навчальної діяльності та на особисті теми, прагнуть отримати визнання, схвалення та оцінку себе та своєї діяльності [7, С.23-25].

Вибір однолітків-партнерів зі спілкування також визначається для дитини оцінками значущих дорослих. Однак до 9-10 років відбувається поступова втрата абсолютності авторитету дорослого, зростає роль дитячої спільноти, посилюється диференціація ділового та особистісного спілкування дитини.

Важливе новоутворення молодшого шкільного віку – рефлексія, що відображає вплив соціальних взаємодій на цілісний розвиток дитини. Її прийнято розглядати як психологічний механізм освіти у дитини з позиції учня-суб'єкта навчальної діяльності. До проявів рефлексії належать:

- уміння дитини оцінювати себе з різних точок зору, здатність встановлювати межі своїх можливостей;
- вміння запитувати, запитувати інформацію, що бракує, критично висловлюватися при характеристиках власних і чужих дій і думок;
- незалежність в оцінках та самооцінках, схильність до дискусійних шляхів вирішення питань, доказовості висловлювання.

Важливий для становлення культури спілкування є лінгвістичний досвід молодшого школяра, що наростає за допомогою накопичення мовних засобів і суттєвих кількісних змін у мовній діяльності за рахунок навчання її видам: читання, письма, говоріння і слухання.

Молодший школяр, усвідомлюючи фонетичну, лексичну, граматичну структуру мови, засвоює правила побудови мови, опановує її вищими властивостями (точність переданої інформації, логічна послідовність, доказовість і ясність викладу), удосконалює інтонаційний малюнок, відточує темп, гучність голосу.

О.Корніяка, вважає особливо важливим, що в процесі початкового навчання у дитини розвиваються інтелектуальна, регулююча, цілепокладаюча функції мови, а саме:

- 1) вміння вільно висловлювати свої думки в усній та письмовій формі;
- 2) здатність користуватися мовними засобами відповідно до мети, змісту та умов спілкування;

3) вміння будувати діалог, осмислювати його мету, планувати, контролювати висловлювання [38, С.62-68.

Дослідження, присвячені моральному розвитку молодшого школяра, акцентують увагу на таких вміннях:

- розуміння моральної норми, якою регулюється конкретний вчинок;
- вміння пояснювати моральний зміст вчинку, оцінювати його;
- вміння виражати співчуття, турботу, стримувати негативні емоції стосовно людей;
- вміння приймати морально-виправдані рішення та співвідносити з ними свої наміри та вчинки.

М.Стельмахович зазначає, що моральна культура, без якої немислимо плідне спілкування, «...формується через навчання дітей оцінювати свою і чужу поведінку і передбачати її можливі наслідки, керуючись моральними стимулами поведінки – прагненням до добра, справедливості, допомоги іншим, як вільно прийнятим собі мотивами спілкування» [53, С.198-200].

У процесі освоєння провідної діяльності (навчальної) закладаються основи морального досвіду дитини, емоційно-етичного ставлення до реальності. Емпатія і емоційна культура в єдності розуміються як здатність регулювати власний емоційний стан, розуміти чужий, бачити його за зовнішніми проявами, уміння і потреба співчувати, співпереживати іншій людині – невід’ємна частина культури спілкування молодшого школяра.

Внутрішня (моральна) культура дитини проявляється в комунікативно-значущих якостях особистості (такт, гідність, повага до партнера зі спілкування, відповідальність). До перерахованих варто додати такі якості, як ввічливість (уважність, доброзичливість, готовність надати послугу), терпимість (толерантність), тактовність.

Т.Гончар культуру спілкування учнів розглядає як єдність емоційної, розумової та мовної культури, «підтримуваних за пошуковою сукупністю комунікативних умінь» [14, С.9-17].

На наш погляд, культура спілкування передбачає і ступінь освоєння учнями досвіду спілкування (у цьому ми згодні з переліченими вище авторами), і дотримання цього досвіду в навчальній діяльності, у щоденній поведінці, у взаєминах з іншими людьми.

Формування високого рівня культури спілкування слід бачити не в простому прирості чи сукупності комунікативних умінь, а в умінні та здатності молодшого школяра застосовувати їх у ситуації співробітництва з дорослими та однолітками на основі усвідомлення її соціальної та особистісної значущості, у бажанні працювати над комунікативним самовдосконаленням. Така концепція культури спілкування найповніше викладено у дослідженні В.Москаленко [32, С.352-361].

Враховуючи особливості досвіду молодших школярів, можна визначити конкретні риси їхніх комунікативних вмінь. Активне слухання, визначене як ефективний процес, передбачає уважне сприймання та розуміння оточуючого, включаючи активне обдумування отриманої інформації та структурування її. Для досягнення цієї мети, необхідно володіти конкретними прийомами, які суттєво підвищують ефективність комунікації. Зокрема, виділяють два основних методи слухання: нерефлексивний і рефлексивний.

Нерефлексивний метод слухання передбачає мінімальне втручання у мовлення співрозмовника при збереженні високого рівня уваги до нього. Отже, для володіння навичками нерефлексивного слухання слід вчитися уважно слухати, проявляючи розуміння, доброзичливість і підтримку. Цей підхід сприяє полегшенню для мовця процесу самовираження і сприяє кращому розумінню висловлених ідей.

Нерефлексивне слухання є відмінним варіантом у певних ситуаціях, зокрема, коли:

- співрозмовник виявляє надмірне бажання висловити свої думки;
- співрозмовник перебуває в стані обурення, занепокоєння або відображає негативні емоції. Відсутність втручання в його мовлення сприяє розслабленню та відновленню нормального взаємодії;

- співрозмовник має труднощі у висловленні своїх думок, і мінімальне втручання в розмову полегшує процес самовираження мовця;
- співрозмовник є сором'язливою або невпевненою особою.

У випадку рефлексивного слухання встановлюється активний взаємозв'язок з мовцем. Цей підхід допомагає подолати перешкоди та спотворення інформації під час обміну думками, що сприяє точнішому розумінню висловлювань. Фахівці в області комунікації виділяють чотири основних методи рефлексивного слухання, які зазвичай використовуються в комплексі.

1. З'ясування – це пряме запитання до мовця для отримання додаткових пояснень, наприклад: «Можете детальніше пояснити?» або «Чи можете ви уточнити це?» Ці запитання сприяють кращому розумінню.
2. Перефразування – це висловлення думки іншими словами. Мета – висловлення тієї ж ідеї, але іншим способом. Перефразування використовується для підтвердження правильності розуміння висловлення співрозмовника, наприклад: «Якщо я правильно зрозумів вас...» або «Маєте на увазі, що...»
3. Відбиття почуттів – це висловлення емоційної реакції на почуття іншої людини, щоб показати, що їх розуміють. Це може бути виражено, наприклад, так: «Здається, ви відчуваєте...»
4. Резюмування – це узагальнення основних ідей та почуттів мовця. Наприклад: «Отже, ви вважаєте, що...»

Молодші школярі ще не можуть використовувати всі названі раніше прийоми слухання. Тому серед них можна виділити такі, які є доступними для дітей і є важливими для міжособистісного та групового спілкування:

- Проявляти увагу до співрозмовника: показувати зацікавленість висловлюванням за допомогою усієї зовнішності, дивитися привітно та доброзичливо.
- Слухати повідомлення, не перериваючи співрозмовника, і задавати уточнюючі питання лише після того, як він закінчив висловлювання.

- Слухати з елементами обробки матеріалу, виділяти головне і запам'ятовувати інформацію.
- Оцінювати власну поведінку та поведінку партнера під час спілкування.

Отже, шляхом аналізу досліджень вказаних авторів та врахування власних спостережень, було ідентифіковано категорії комунікативних навичок, які є найбільш характерними для учнів даного вікового періоду:

- а) навички слухання (аудіативна комунікація);
- б) мовленнєві навички (вербальна комунікація);
- в) інтерактивні навички (взаємодія);
- г) перцептивні навички (взаємовираження і взаєморозуміння).

Зважаючи на особливості віку молодших школярів, а також на вимоги програм щодо їхніх комунікативних навичок та на потреби соціальної практики в розвитку соціально активної особистості, були визначені наступні комунікативні вміння для дослідження:

- уважно слухати свого співрозмовника;
- розвивати тактичні навички, тобто вміти обирати відповідні форми спілкування з різними людьми;
- використовувати невербальні засоби передачі та сприймання інформації;
- адекватно використовувати засоби мовленнєвого етикету.

Аналіз психологічних особливостей молодших школярів, а також спостереження за їхнім життям, навчанням і взаємодією дозволяють зробити висновок про те, які навички і вміння для ефективного спілкування та встановлення взаємодії з іншими людьми є необхідними та слід розвивати в дітей даної вікової групи.

Узагальнюючи викладені вище концепції культури спілкування молодших школярів, ми можемо виділити у її структурі такі основні компоненти:

- потребностно-мотиваційний;

- особистісно-емоційний;
- рефлексивний;
- практичний.

Розглянемо кожен із компонентів докладніше.

1. Потребно-мотиваційний компонент культури спілкування молодшого школяра передбачає усвідомлення дитиною соціальної та особистісної значущості культури спілкування, сформованість системи потреб, що конкретизуються в домінуючих соціальних мотивах, до яких належать:

- встановлення особистісно-орієнтованих взаємин у процесі спілкування;
- реалізація гуманістичної, духовної спрямованості спілкування;
- прагнення до самовдосконалення (усвідомлення у собі негативних якостей, прагнення їх виправити);
- прагнення слідувати зразкам соціально позитивної поведінки: добра, справедливості, допомоги іншим, як вільно прийнятим для себе мотивам спілкування.

2. Особистісно-емоційний компонент культури спілкування молодшого школяра відображає характерологічні та емоційні якості особистості дитини та проявляється як сукупність комунікативно-значимих якостей:

- емоційних: толерантність вміння поставитися до своєї позиції не як до єдино можливої та правильної, прийняття іншої думки; емоційна стабільність, оптимізм, врівноваженість;
- характерологічних: доброта, відкритість, щирість, відповідальність, ввічливість, доброзичливість;
- якостей емпатії: розуміння партнера зі спілкування, здатність до співчуття, співпереживання, прагнення надати допомогу.

3. Рефлексивний компонент культури спілкування молодшого школяра відображає здатність дитини:

- аналізувати процес комунікації, узагальнювати переживання;

- здійснювати зворотний зв'язок: розповідати про почуття, висловлювати думку, аналізувати помилки та недоліки;
- розуміти, які думки та почуття у партнерів зі спілкування викликають його поведінку, слова; брати відповідальність за свої слова та вчинки.

4. Практичний компонент культури спілкування молодшого школяра передбачає готовність та вміння дитини встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми на основі знання видів спілкування (ділове, рольове, особистісне) та системи загальноприйнятих правил її регуляції (соціальні норми, етикет, ритуали тощо). Даний компонент реалізується здатністю дитини співпрацювати з дорослими та однолітками на основі володіння наступними комунікативними вміннями:

- організаційними (встановлення норм взаємної відповідальності, довіри, правил діалогу та ін; координації точок зору співрозмовників);
- управлінськими (підтримка взаємовідносин: надавати/просити допомогу, конструктивно вирішувати конфлікти та ін.);
- формулюючими (осмислення, запам'ятовування досліджуваного матеріалу; доказовість, точність викладу думки, уточнення неясного та ін.).

Крім того, цей компонент включає два дуже важливі аспекти:

1) практичне володіння мовою, культура мови, що включає:

- культуру усного мовлення: володіння комунікативними якостями мови (темп, точність, ясність, виразність, правильність тощо), її різновидностями (діалог, монолог);
- культуру писемного мовлення (уміння грамотного та цілеспрямованого читання та оформлення письмових повідомлень);
- дотримання мовного етикету в типових комунікативних ситуаціях;

2) володіння невербальними техніками спілкування (припустиме у конкретній ситуації спілкування застосування жестів, міміки, пластики рухів тощо).

Слід особливо відзначити, що це розглянуті компоненти культури спілкування перебувають у тісному взаємозв'язку, є системою.

Як свідчать дослідження В.Тернопільської, культура спілкування молодшого школяра включає такі компоненти: сукупність таких значущих якостей, як безконфліктність, комунікативність, емпатія, толерантність, доброзичливість, чуйність; мотивація до позитивної взаємодії з учасниками міжособистісного спілкування; ціннісне ставлення до моральних норм, правил поведінки, прийнятих у суспільстві; система знань, умінь та навичок культурного міжособистісного спілкування, яка необхідна йому для успішної прямої та безпосередньої взаємодії з дорослими, однолітками та іншими дітьми в різноманітних життєвих ситуаціях [59, с.9-12].

Таким чином, ми встановили, що психічний розвиток, навчальна діяльність та спілкування дітей молодшого шкільного віку перебувають у функціональній залежності. Розглянувши та узагальнивши актуальні концепції культури спілкування молодших школярів, ми виділили в її структурі наступні основні компоненти: потребностно-мотиваційний, особистісно-емоційний, рефлексивний, практичний. Кожен із цих компонентів культури спілкування молодшого школяра може бути суттєво скоригований, сформований у процесі цілеспрямованого виховання.

1.3. Особливості організації позакласної діяльності молодших школярів з метою спілкування

Кореневі трансформації в політичній, соціальній та економічній сферах українського суспільства потребують розбудови абсолютно нової системи національної освіти. У цьому процесі велике значення має цілісність освітнього процесу, його реалізація як єдиної системи не лише під час урочних занять, а й у позакласний час.

При організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів під час вільних від уроків годин, творчі класоводи стараються впроваджувати

форми позакласної роботи, спрямовані на формування у дітей позитивних рис особистості. Особливу увагу в цьому контексті слід приділити цілеспрямованій, педагогічно керованій організації вільного часу школярів. Необхідність визначення нових підходів до позакласної діяльності учнів підштовхує педагогів та дослідників до аналізу досягнень педагогічної науки в даній області.

Проблемі організації позакласної діяльності школярів приділяли увагу у своїх працях видатні вітчизняні педагоги, такі як В. Сухомлинський, а також відомі психологи і філософи, зокрема Г. Костюк, І. Бех та інші.

Аналіз теоретичних джерел визначає основні напрями досліджень, серед яких можна виокремити наступне:

- оцінка позакласної роботи в школі, що включає дослідження В. Білоусової, І. Винниченка, Г. Щукіної та інших;
- аналіз позакласної роботи з молодшими школярами, зокрема подані дослідження О. Богданової, Н. Вітківської, А. Глуценко та ін.;
- вивчення позакласної роботи в групі продовженого дня, представлене у трудах Л. Гурвич, Б. Кобзаря та ін.;
- аналіз позакласної навчальної роботи, включаючи в себе дослідження В. Сухомлинського та ін.;
- розгляд окремих форм позакласної роботи, представлений у працях А. Романова, Г. Фролової та інших.

Позакласна робота розглядається як складова навчальної та виховної діяльності. У нашому дослідженні, хоча ми розглядаємо позакласну роботу як виховну, але з погляду цілісного підходу до формування особистості, таке розмежування стає неможливим. Кожна форма позакласної роботи виявляється багатофункціональною, впливаючи одночасно на різні аспекти формування особистості.

Суть нашого дослідження передбачає визначення терміну «позакласна виховна робота». У науковій літературі існують різні визначення цього поняття. Деякі вчені розглядають його як «форму організації дозвілля учнів»,

інші – як «заходи, що проводяться у позаурочний час» [51, с.6], а треті визначають його як «діяльність педагогів, батьків та учнів, яку організує школа у вільний від уроків час» [36, с.6-11], чи як «різноманітну освітню і виховну роботу» [21, с.134-138].

Поняття «позакласна робота» представляє собою широкий та різноманітний обсяг, охоплюючи різні види занять за їхнім змістом, призначенням і способом організації. З цього випливає необхідність у більш точному та розширеному визначенні цього поняття. У цьому контексті рекомендується враховувати розрізнення між термінами «позанавчальна робота» і «позаурочна робота» [67]. Під «позанавчальною роботою» В.Цись розуміє діяльність, яка здійснюється в групах на основі самоврядування за участі класного керівника. З іншого боку, «позаурочна робота» визначається як діяльність, що проводиться педагогами безпосередньо з метою покращення виконання навчальних програм та відповідності єдиної системи вимог до учнів [67, с.98-102]. Остання може, але не обов'язково, мати добровільний та самодіяльний характер. Під «позанавчальною» дослідники розуміють виховну діяльність поза програмою, а «позаурочна», ймовірно, стосується навчальної діяльності поза класом. На наш погляд, основна відмінність між цими двома напрямками позакласної роботи полягає не в керівництві нею, а в тому, чи є вона частиною навчального процесу чи ні. Позакласна робота розширює сферу впливу навколишнього середовища на формування особистості школяра, іншими словами, деякі форми можуть проводитись як у межах школи, так і поза нею (наприклад, екскурсії, прогулянки тощо).

Між характеристиками позакласної роботи, вчені визначають такі особливості, що відрізняють її від навчальної діяльності:

- Вона не має єдиної обов'язкової програми (відзначається характером рекомендацій у програмах виховної роботи). Зміст, методи та організаційні форми менше регламентовані, ніж у навчальному процесі.

- Позакласна робота продовжує час цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів.
- Вона має додаткові можливості виховного впливу на процес навчання.
- Дозволяє розширити та поглибити знання учнів, закріпити навички та уміння, розвинути їхні здібності, задовольнити різноманітні інтереси, організувати суспільно-корисну діяльність та дозвілля.
- Сприяє формуванню самостійності учнів.
- Створює умови для формування нових інтересів, накопичення досвіду колективного життя для повнішого розкриття та вияву особистості.

Отже, позакласна робота пов'язана з вільним часом учнів, який є важливою соціально-історичною категорією. Вона охоплює як дозвілля, так і час для іншої діяльності [63]. Проте, важливо враховувати, що вільний час може впливати як на розвиток, так і на негативні явища, якщо він не організований [63]. Таким чином, позакласна робота повинна бути організованою, педагогічно керованою та спрямованою на конкретні цілі.

Об'єктивні показники системи позакласної діяльності вчителів та учнів, які мають суттєве значення для розвитку дитячої особистості, включають такі характеристики:

- Регулярність участі учнів у позаурочних заняттях і заходах (щодня, щотижня, щочверть).
- Кількість та склад учасників позаурочних об'єднань (загальношкільних, класних, групових).
- Характер взаємодії педагогів з учнями, з особливим акцентом на роль вчителя.
- Рівень співпраці та самостійності дітей.
- Вільний характер та обов'язковість участі дітей в цих заняттях.
- Розмаїтість форм і методів роботи, урахування вікових особливостей, інтересів та згуртованості учасників.

Зазначені особливості та мета позакласної діяльності учнів можуть бути визначені таким чином:

- Моральне становлення особистості та формування суспільно значущих мотивів.
- Розвиток соціальної спрямованості та ціннісних орієнтацій, політичної свідомості та суспільної активності, свідомої дисципліни та культури поведінки, правосвідомості та громадянської відповідальності.
- Організація різноманітної практичної діяльності, яка включає пізнавальні, трудові, технічні, естетичні, фізичні та спортивні аспекти і сприяє всебічному розвитку особистості.
- Створення умов для спілкування між учнями (в колективі, старшими з молодшими, з дорослими, з учителями, батьками).
- Поглиблення і розширення знань, вмінь і навичок учнів, отриманих під час навчання, задоволення їхніх запитів, розвиток розумових здібностей та формування наукового світогляду .

Важливість навчальної позакласної роботи підтверджується її різнобічними функціями у розвитку особистості школяра. Ця форма діяльності сприяє:

- Розвитку пізнавального інтересу учнів.
- Глибшому закріпленню та поглибленню знань, умінь і навичок школярів.
- Підготовці до самоосвіти та творчої діяльності.
- Розширенню та поглибленню різноманітних інтересів та здібностей учнів.
- Підвищенню ефективності професійної орієнтації школярів.
- Розвитку кращих особистісних якостей молодого покоління.

Враховуючи мету всебічного гармонійного розвитку школярів, багатоваріантний зміст позакласної роботи вимагає різноманітних її форм. Визначення цих форм залежить від завдань та змісту позакласної діяльності, особливостей учнів (віку, рівня розвитку, кількості) і можливостей конкретної школи.

В сучасний час прийнято класифікувати форми організації позакласної роботи як масову (фронтальну), групову (гурткову) і індивідуальну [22].

Масова робота відзначається епізодичністю кожного заходу та значною кількістю учасників. До масових заходів навчального характеру можна віднести олімпіади, огляди знань та шкільні предметні тижні. Виховного спрямування масова робота включає свята, ранки, збори, лінійки, паради, фестивалі, огляди, виставки, екскурсії, ігри-подорожі, конкурси, вікторини тощо [22].

Групові форми, такі як позакласні заняття, факультативи, шкільні наукові товариства, гуртки, клуби, лялькові театри, патрулі, загони друзів птахів та інші, об'єднують дітей за їхніми інтересами. Вони вирізняються тим, що створюються на тривалий час, мають сталий склад учасників і працюють за певним планом у визначені дні та години [22].

Щодо індивідуальної роботи зі школярами, вона може мати різноманітні форми, такі як готування доповіді чи реферату, виготовлення саморобного посібника, спостереження за рослинами чи тваринами, вправлення на спортивному приладді і інше. Це також включає конструювання, випилювання, моделювання, випалювання, ліплення, колекціонування та заняття з позакласного читання [22].

Масова, гурткова та індивідуальна форми організації позакласної роботи взаємодіють між собою. Наприклад, при проведенні вечора (ранку) можуть брати участь різні гуртки, а гуртки, в свою чергу, включають масові заходи в свої плани роботи.

Форми проведення позакласної роботи виявляють розмаїття та різноманітність. Зазвичай, вони входять у склад організаційних форм. Наприклад, гурткова діяльність може включати різноманітні заходи, такі як заняття, бесіди, лекції, захист проектів, заочні подорожі, творчі естафети, ігри-тренінги, анкети, розвідки, години духовності, рейди, дискусії, змагання, експедиції. Масові події можуть включати форми такі як зустрічі, круглі столи,

диспути, конференції, вечори, ранки, виставки, ярмарки, брифінги, переклички телестудій, симпозіуми, турніри тощо [64, с.135-136.].

Ефективність проведення позакласної роботи пов'язана з вибором форми, що тісно взаємодіє з метою та змістом цієї діяльності.

Традиційні організаційно-педагогічні форми позакласної роботи, такі як учнівські клуби та об'єднання за інтересами, у сучасних розробках мають актуальні напрямки та назви. Наприклад, об'єднання «Гра» (1-4 кл.) включає у себе такі клуби, як «Чарівне слово», «Азбука здоров'я», «Етична абетка», «Бережи природу» тощо.

Успішність позакласної роботи визначається єдністю змісту, форм і методів її здійснення.

Оскільки завдання позакласної роботи мають різноманітні аспекти, що об'єднують освітні та виховні аспекти педагогічного процесу, формування поняття методів позакласної роботи повинно віддзеркалювати цю різноманітність та взаємозалежність.

У нашому дослідженні ми будемо користуватися визначенням, яке подано в українському педагогічному словнику С.Гончаренка що розглядає методи позакласної роботи як засоби впливу педагога та його учнів. Ці методи дозволяють педагогові, використовуючи самостійність учнів, збагачувати їх знаннями, навичками та вміннями, розвивати їхні інтереси і смаки, а також формувати науковий світогляд і розвивати фізичні, розумові сили та творчі здібності [16, 231-235].

У позакласній діяльності використовуються всі основні дидактичні методи, проте, в порівнянні з роботою, проведеною на уроках, тут надається учням більше самостійності, що дозволяє їм широко виявляти власну творчість та ініціативу.

Організація позакласної діяльності школярів проводиться з урахуванням вікових особливостей дітей. Форми позакласної роботи чітко поділяються теоретиками та практиками на виховні і навчальні. Проте, при вивченні цієї

проблеми, важливо зауважити, що обидві форми спрямовані на досягнення одного спільного завдання – розвитку особистості, і тому вони ефективніше «працюють разом».

Відомо, що основою інтересів молодших школярів є навчальна діяльність і гра. При організації позакласної роботи з учнями важливо враховувати специфіку цього віку, таку як прагнення до пізнання, рухливість, конкретне мислення, вразливість, наслідувальність та невміння довго концентрувати увагу на одному предметі. Зокрема, діти цього віку приваблюються завданнями, що містять яскраві, неординарні елементи та відповідають їхнім інтересам та бажанням. Педагог К.Слесик [51] вказує, що позакласна робота з учнями 1-2 класів часто організовується у формі ігор, де діти, захоплені грою, непомітно для себе вдосконалюють свої знання та вміння та здобувають нові. З учнями 3-4 класів можлива більш глибока і систематична робота, але ігрова діяльність залишається важливою складовою.

У цьому віці відбувається інтенсивне накопичення досвіду поведінки, тому особливо важливо вміти вибирати такі види діяльності, в яких діти вступають у стосунки співробітництва, взаємодопомоги, дружби і товаришування. Організуючи колектив учасником або свідком яскравих явищ навколишньої дійсності, ми спостерігаємо ефект емоційного зараження. Індивідуальні переживання доповнюються і поглиблюються співпереживанням. Таким чином, за рахунок спільних емоційних переживань збагачується та стає більш насиченим соціальний досвід дитини.

Гурткова діяльність має свою специфіку в початкових класах. Робота в гуртку з учнями середніх і старших класів базується на інтересі учнів до конкретної науки чи навчального предмета. Зазначається, що такий інтерес ще не є типовим для молодших школярів.

У дітей цього віку переважає постійне «питальне» ставлення до життя. У них ще не виникає стійких інтересів, а допитливість виявляється в

переключенні уваги на різні галузі знань. Отже, при організації гурткової роботи важливо враховувати ці вікові особливості [49, с.117-120].

Організація роботи повинна ґрунтуватись на цікавості, а її зміст має бути близьким до інтересів дітей. При цьому, при плануванні роботи, слід враховувати ініціативу та самостійність дітей, зберігаючи при цьому роль вчителя як керівника.

Робота гуртків у початкових класах може бути не пов'язана з навчальними предметами, охоплюючи різні галузі знань. Тому назви гуртків у початковій школі мають специфічний характер, наприклад: «Хочу все знати», «Умілі руки», «Допитливі» та інше. Оскільки всі діти класу, як правило, виявляють бажання брати участь у роботі гуртка, вчитель повинен вміло обирати різноманітні завдання, включати їх до робочих груп на основі спільних інтересів та організувати роботу в парах.

Позакласна діяльність молодших школярів виявляє більше різноманіття форм у порівнянні з урочною. Діти беруть участь у конкурсах, вікторинах, екскурсіях, гуртках, секціях. Однак висловлено різні погляди серед дослідників щодо визначення форм позакласної роботи з молодшими школярами. Зокрема, К.Пономарьова стверджує, що для учнів 1-2 класів не завжди доступні ті види робіт, які можна проводити з учнями 3-4 класів, такі як гурткова діяльність, самостійне читання, ведення щоденників тощо. Однією з найбільш популярних форм роботи з молодшими школярами є бесіда, яка висвітлюється в численних дослідженнях щодо організації позакласної діяльності учнів початкових класів [42, с.3-5].

Традиційна навчально-методична література описує форми роботи з молодшими школярами, що включають у себе спілкування «вчитель-учень», такі як бесіди, екскурсії, заняття, читання, розповіді та вправлення під керівництвом учителя. Останнім часом у практиці шкіл з'явилися нові форми пізнавальної діяльності школярів, такі як бати, ігри «Хто зверху?», «Інтуїція» тощо. За умови провідної ролі вчителя, ці нові форми дозволяють підвищити

можливість спілкування «учень-учень». Різноманіття форм позакласної роботи, спрямованих на задоволення потреб учнів у спілкуванні з однолітками, більше відзначається серед учнів старших класів. Такі форми як дискусія та диспут, які спрямовані на активне обговорення проблем і висловлення власної позиції учасниками, можливі в третіх-четвертих класах за відповідних умов.

Завдяки впровадженню цих форм учні можуть розвивати ключові загальнонавчальні уміння, такі як виокремлення головного, аналіз, узагальнення, навички вислуховування партнера, висловлення власної думки, а також вміння користуватися мовним етикетом, включаючи відповідний мовленнєвий апарат та уміння враховувати всі значущі компоненти мовленнєвої ситуації для вибору оптимальної тактики. У випадку відсутності або низького рівня цих умінь учням може бути важко ефективно співпрацювати в групових та парних формах як урочної, так і позаурочної навчально-виховної роботи.

Аналіз наукової літератури та особистий досвід дозволяють прийти до висновку, що не всі форми позаурочної роботи можна успішно використовувати з молодшими школярами. Наприклад, факультативи, наукові товариства, підготовка рефератів, конференцій можуть бути нецільовими для цього вікового діапазону, оскільки передбачають високий рівень розвитку пізнавальних умінь, таких як аналіз, узагальнення і т. д.

У початкових класах поширеною формою позакласної роботи є свята, які, якщо їх підготовка ведеться за методикою колективних творчих справ, можуть стати ідеальною лабораторією для формування комунікативних умінь учнів. Під час підготовки до свят діти обговорюють ідеї, розробляють плани, аналізують свою діяльність та рефлексують.

Таким чином, вони можуть вивчати навички слухання, розвивати тактику спілкування з однокласниками та вчителем, користуватися засобами мовленнєвого етикету. Отримавши знання на позакласних заняттях щодо кінетичних засобів, учні можуть володіти відповідними формами

використання невербальних засобів спілкування, що допоможе їм бути уважними та здержаними у власному спілкуванні.

Організація зустрічей під час позакласної роботи створює можливість використовувати різноманітні форми взаємодії, такі як бесіди, розповіді, дискусії. Ці форми надають дітям матеріал для рефлексії та дозволяють аналізувати будь-який життєвий досвід. В ході зустрічей учні можуть розвивати вміння слухати партнера, розробляти тактику спілкування з новими людьми та використовувати мовленнєвий етикет при ставленні запитань.

Читання, бесіди, підготовка і проведення виступів, аукціони знань — такі форми роботи дозволяють дітям розширювати та поглиблювати знання про мистецтво спілкування. Ігри, тренінги, дискусії спрямовані на навчання практичним навичкам спілкування і можуть сприяти корекції неправильної поведінки.

Однією з важливих форм формування комунікативних умінь є тренінг, який представляє собою запланований навчальний процес, спрямований на формування або оновлення знань, умінь та ставлення учасників. Тренінги в контексті навчально-виховної діяльності проводяться для моделювання різних ситуацій, аналізу і вироблення оптимальних рішень, розвитку навичок і компетенцій. Тренінги в початкових класах спрямовані переважно на вирішення завдань першочергового значення.

Розробка процедури тренінгового заняття вимагає від педагога глибоких знань у галузі педагогічної психології, володіння методикою підготовки і проведення занять, творчого підходу до їх узгодження та належної підготовки учнів.

Особливою формою навчально-творчої діяльності є дослідження стану мовленнєвої культури в оточуючому середовищі. Правильно організована, ця діяльність може сприяти підвищенню інтересу дітей до проблеми спілкування, а також сприяти розвитку умінь слухати партнера, застосовувати конкретні тактики спілкування, розвивати мовленнєві та перцептивні навички. Аналіз

такого роду дослідження дає підстави для визначення форм позакласної роботи з метою формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів.

Важливо враховувати, що напрямок окремих форм залежить від мети та задуму педагога, а також змісту заходів. Наприклад, заняття можуть включати як теоретичні (повідомлення), так і практичні компоненти (ігри, тренінги, аналіз ситуацій і т. д.). Отже, при виборі форм позакласної роботи для розвитку комунікативних умінь та навичок у молодших школярів слід враховувати мотиваційний аспект цього процесу.

Ефективність позакласної роботи значною мірою залежить від ставлення всіх учасників освітнього процесу. Урахування їхньої оцінки при виборі форм позакласної діяльності має велике значення. По-перше, позитивна оцінка учнів і їхній інтерес до конкретної форми дозволяють привертати увагу не лише розуму та волі, але й емоцій, що підвищує ефективність цих заходів. По-друге, позитивна оцінка батьків щодо форм позакласної роботи надає вчителю можливість залучити їх до активної участі у формуванні комунікативних умінь у дітей та впливати на цей процес опосередковано. І, нарешті, позитивне ставлення вчителя до конкретної форми роботи дозволяє йому творчо підходити до вирішення завдань, поставлених перед цією формою.

Отже, аналіз можливостей позакласної роботи, враховуючи об'єктивні (вікові та психологічні особливості молодших школярів) та суб'єктивні (ставлення всіх учасників освітнього процесу, їхні оцінки щодо форм позакласної роботи), дозволяє визначити доцільність використання цих форм для формування комунікативних умінь та навичок учнів початкових класів.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу проблеми формування у молодших школярів умінь спілкуватися, який був виконаний у розділі 1 даної роботи, можна зробити кілька ключових висновків.

1. Питання розвитку комунікативних навичок учнів молодшого шкільного віку вже детально досліджено в науковій літературі. Знання про теоретичні підходи та методи в цьому напрямку є важливою основою для подальшого формування педагогічних стратегій та практик.
2. Специфіка формування умінь спілкуватися у молодших школярів полягає в необхідності враховувати їхні вікові та психологічні особливості. Дитина на цьому етапі формування має певні обмеження і потребує підходу, спрямованого на активну взаємодію та розвиток ключових навичок.
3. Велике значення для формування умінь спілкуватися учнів має позакласна виховна робота. Використання комунікативного потенціалу цих заходів може сприяти не лише розвитку мовленнєвих навичок, але й формуванню в учнів позитивного ставлення до спілкування, толерантності та взаєморозуміння.

Загальний висновок полягає в тому, що позакласна виховна робота в початковій школі може бути ефективним інструментом для формування у молодших школярів умінь спілкуватися, якщо враховувати їхні індивідуальні особливості та створювати ситуації, сприяючи розвитку цих важливих

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УМІНЬ СПІЛКУВАТИСЯ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

2.1. Діагностика рівня сформованості у молодших школярів умінь спілкуватися

З метою з'ясування рівня сформованості у молодших школярів навичок спілкування ми провели констатувальне дослідження. Експериментальною базою була Кулівецька філія I-II ступенів Репужинецького ОЗЗСО I-III ступенів.

У ході проведення експерименту розв'язувалися наступні завдання:

1. Оцінка рівня сформованості комунікативних умінь молодших школярів.
2. Аналіз впливу традиційної організації позакласної роботи на розвиток умінь спілкування учнів.

Для досягнення цих цілей в етапі дослідження використовувався різноманітний комплекс методів, включаючи:

- Спостереження за поведінкою та результатами формування комунікативних умінь дітей під час позакласних заходів.
- Аналіз організації позакласної роботи вчителів.
- Вивчення шкільної документації, зокрема планів позакласної навчально-виховної роботи.
- Анкетування учасників експерименту.
- Бесіди з учнями і вчителями для отримання додаткової інформації.
- Використання діагностичних тестів.
- Застосування методик для перевірки рівнів сформованості вмінь спілкування молодших школярів, які поєднувалися із методом спостереження.

Для визначення рівня навичок слухання партнера використовувалася методика, при якій інформацію передавалося за сюжетом картини, не розкриваючи самого предмету заздалегідь. Дітям пропонувалося скласти ланцюжок висловлювань, який починався від учителя. Останній учасник мав передати сюжет усій аудиторії (групі). Таким чином, у контексті нашого експерименту ця методика перетворювалася на гру «Подарунок другові».

Перед учнями було дано завдання за сюжетом: «Один чоловік вирішив подарувати своєму другові картину, який проживав у іншому місті. Доки він не міг надіслати подарунок, він звернувся до знайомого з телефоном, щоб той розповів другові про зміст картини». Таким чином, група з чотирьох учнів мала передавати один одному зміст картини. Початкове повідомлення складалося з 25 одиниць інформації. Результати дослідження виявили певні особливості в навичках слухання та передачі інформації у дітей.

За діями дітей під час розв'язання діагностичного завдання виділяються три групи учнів. Перша група представлена тими, хто намагався запам'ятати зміст почутого. Ці учні демонстрували напруженість, уважно слухали, не переривали мовця та старалися запам'ятати інформацію; їхня міміка була малоактивною. До другої групи входили ті, хто уважно слухав, емоційно реагував на почуте, намагався уявити те, що чув. Третю групу становили активні учні, які емоційно реагували, підтримували партнера жестами та перепитували, коли щось залишалося незрозумілим.

Була виявлена залежність кількості запам'ятовуваної інформації від способу слухання. Учні першої групи, за винятком двох школярів із добре розвиненою пам'яттю, запам'ятали 5-7 одиниць інформації. У другій групі цей показник становив 8-14 одиниць, а у дітей третьої групи – 15-20 одиниць інформації.

Обговорення, що відбулося серед групи школярів після експерименту, підтвердило, що учні виявляли більше задоволення від слухачів з активною поведінкою. Такі слухачі емоційно реагували на висловлене, надавали підтримку розповідачеві за допомогою жестикуляцій та дотепних

запитань. Згідно з висловлюваннями учнів, такий вид спілкування виявився цікавим, привабливим і ефективнішим.

На основі діагностичної методики «Подарунок другу», тестування та спостережень були визначені групи учнів, які за чотирма критеріями, що відносяться до трьох рівнів: високий рівень сформованості навичок слухання виявлений у 7%, середній – у 62%, низький – у 31% молодших школярів.

За результатами можна побачити відмінність між кількістю учнів, які володіють навичками слухання, і тими, хто не досягає достатнього рівня цього вміння. Можна передбачити, що низький рівень вміння слухати є однією з перешкод у навчальному процесі молодших школярів.

Для оцінки рівня вміння формування тактику поведінки з партнерами використовувалася методика, яка включала в себе вибір учнями способів взаємодії та контактів з різними особами. З метою виконання цього завдання учням пропонувались картки, розділені на дві колонки: у першій був вказаний адресат, у другій – конкретна ситуація. Учень повинен був записати способи взаємодії відповідно до цих адресатів та ситуацій. Робота проводилась за певною схемою:

п/п	Партнер	Способи поведінки в ситуаціях, коли тебе (тобі)			
		хвалять	зробили послугу	критикують	карають чи лають
1	Учитель				
2	Однокласник				
3	Друг				
4	Батько				
5	Мати				
6	Перехожий				
7	Двірник				
	Керівник гуртка				

	Дитина				
--	--------	--	--	--	--

Додаткове питання: Як ви взаємодієте з вказаними партнерами в різних ситуаціях (усміхаєтеся, висловлюєте подяку, виявляєте повагу, слухаєте думку, перебиваєте, виражаєте образу, виправдовуєте себе, кричите, плачете, виявляєте грубість або вибираєте інший спосіб поведінки)?

Аналіз результатів за методикою, яку ми називаємо «Знайди спосіб», показав, що більшість учнів вибирають такі форми, як опіка та ласкаве звертання до дитини, а також коректні висловлювання до вчителя. У той час як менш коректні висловлювання використовуються відносно дорослих з нижчим соціальним статусом. Окремі учні схильні вживати невічливі звертання, наприклад, «Ей ви!» чи «Ей ти!», у конфліктних ситуаціях, особливо з двірником. При звертанні до вчителя в схожих ситуаціях деякі учні використовують мовчання чи виправдання. Щодо однолітків, то більшість учнів вибирають некоректні методи реагування в конфліктних ситуаціях, особливо відносно конфліктних або недисциплінованих своїх однолітків.

З використанням наведеного комплексу методів ми встановили три рівні вміння розробляти тактику спілкування: 5% учнів було віднесено до високого рівня, 68% складала середній рівень, а 27% виявили низький рівень сформованості цих навичок.

Представлені дані свідчать про те, що вміння розробляти тактику спілкування є високою складністю для молодших школярів. Діти з високим рівнем вмінь часто мають природні комунікативні здібності і перебувають в оточенні, що постійно сприяє розвитку цієї навички (наприклад, сім'я та школа). Приблизно третина учнів демонструє низький рівень вмінь (це стосується дітей, які легко вступають у конфлікти та уникають їх). Більшість учнів мають проблеми у розвитку цих навичок (не хочуть конфліктів, але не володіють правильними прийомами обговорення, не відповідають правилам спілкування, не враховують ситуаційні контексти).

Для оцінки рівнів сформованості вміння використовувати невербальні засоби спілкування використовувалася діагностична методика «Дзеркало». Зміст методики полягав у завданні учням відтворити за допомогою міміки чи жестів певний вираз обличчя або позу за поданим зразком. Крім того, учням необхідно було визначити назву того чи іншого невербального вияву. Експериментатор ставив перед учнем завдання: «Уяви, що ти підходиш до дзеркала, в якому бачиш якусь гримасу. Відтвори таку ж саму гримасу, визнач, як вона називається, і запиши в картці з відповідним номером».

Встановлено, що люди взаємодіють між собою зеркально, тому учні легко справлялися з цим завданням. Проте в ході використання методики було виявлено, що більшість учнів розуміють основні вирази обличчя та жести. Однак результати опитування показали, що молодші школярі не володіють знаннями про роль жестів та міміки у комунікації, не чітко уявляють, як оптико-кінетичні засоби сприяють встановленню контактів, підсилюють вплив на партнера, є виявом ввічливості та шанобливого ставлення, і не можуть виразити співчуття або бажання допомогти; вони також не вміють «читати» емоції презирства або невпевненості, а інколи плутають оптико-кінетичну поведінку ввічливої та зарозумілої людини.

За допомогою описаних вище методів було визначено три рівні сформованості вміння використовувати невербальні засоби спілкування. Високий рівень володіння цим навичками був виявлений у 12% учнів, середній рівень виявився у 67%, а низький рівень – у 21% школярів.

З практики відомо, що молодші школярі часто користуються жестами під час спілкування, іноді жести навіть виступають заміниками слів. Це, ймовірно, пояснює достатньо великий відсоток дітей, які володіють цими навичками на високому рівні. Проте учні не завжди вміло використовують жести в різних ситуаціях, а також мають обмежене розуміння ввічливості та інших форм оптико-кінетичних виявів.

Для визначення рівнів вміння використовувати засоби мовленнєвого етикету, ми використали різноманітні діагностичні методи, тести, бесіди та спостереження.

У контексті виявлення сформованості навичок використання мовленнєвого етикету була використана спеціальна методика, що включала в себе використання мовленнєвих формул та їх відбір. У рамках цієї методики дітям ставилось завдання вживати та обирати мовленнєві формули відповідно до ситуації та адресата. Цей етап методики реалізувався через гру «Казкове місто».

Під час експерименту експериментатор розповідав казку, в якій учні опинялися у різних ситуаціях спілкування з казковими персонажами, такими як принцеса, Чахлик Невмирущий, баба Яга, учитель, дівчинка, юнак, бабуся. Учням потрібно було написати формули мовленнєвого етикету, які вони використовували б під час спілкування з цими персонажами.

За результатами спостережень було отримано цікаві висновки. Учні найефективніше справлялися з ситуацією вітання, визначаючи правильні формули вітання, але обмежений асортимент (Добрий день! Здрастуйте! Доброго ранку!). Щодо ситуацій звертання, були розходження в думках учнів. Більшість вважали, що до традиційно негативних персонажів, таких як Чахлик та Баба Яга, слід вживати негативні формули, такі як «Бабко», «злодію» і т.д. Тільки шість учнів використали ласкаві звертання до них: «Милий Чахлику», «Ягусю», «Добра бабусю» і т.д. У бесіді з цими учнями стало відомо, що таким чином вони намагалися дипломатично підкупити цих героїв, бо вважали, що вони можуть стати їм в нагоді.

Одна дівчинка призналася, що використовує правило, яке їй розповіла її бабуся: «Поводься з іншими так, як ти хотів би, щоб поводитися з тобою». Такі самі ситуації спостерігалися й у інших випадках.

В результаті цієї методики було зроблено висновок, що більшість учнів при виборі формул мовленнєвого етикету не враховують загальнолюдські моральні цінності (добро, любов, краса), а користуються ними за традицією або

з корисливих міркувань. Це також вплинуло на рівень сформованості їх вміння користуватися засобами мовленнєвого етикету.

Застосовані методи дозволили визначити три рівні сформованості вмінь молодших школярів використовувати засоби мовленнєвого етикету, які розподілилися наступним чином: високий рівень – 5%, середній рівень – 64%, низький рівень – 31%.

За отриманими даними можна зробити висновок, що існує невелика кількість школярів, які володіють засобами мовленнєвого етикету на досить високому рівні, а третина з них виявляє слабке володіння цими навичками. Це, в основному, пов'язано з обмеженістю словника дітей, недооцінкою педагогами необхідної практики та низьким культурним рівнем оточення школярів.

Під час проведення дослідження було встановлено, що уявлення молодших школярів про комунікативні знання, якості та уміння є нечіткими та поверхневими. Результати дослідження свідчать, що знання учнів про спілкування є обмеженими, а їхні вміння сформовані недостатньо. Це пояснюється передусім обмеженістю життєвого досвіду дітей та недоліками у роботі педагогів, такими як відсутність системності, перевага вербальних методів у навчанні і вихованні, недостатній вплив на емоційну сферу школяра, ігнорування знань про сферу спілкування та слабка увага до реалізації принципу індивідуального підходу.

Під час проведення дослідження було виділено три рівні сформованості вмінь спілкування молодших школярів: високий, середній, низький.

Перший рівень – високий, що характеризується у учнів з повним і чітким уявленням про вміння спілкування, знанням норм та правил спілкування, активним слуханням, адекватним сприйманням партнера, вмінням користуватися невербальними комунікативними засобами та знаходженням потрібних форм спілкування з різними людьми. У цих дітей розвинена емоційна, інтелектуальна і вольова сфери, і вони легко встановлюють контакти

з оточуючими. Такі учні майже не порушують правил і норм спілкування, діють самостійно.

Другий рівень, або рівень середній, виявляється в учнів, які демонструють більшість нормативних показників, але часто потребують зовнішнього підтримування від старших або особистісно значущих осіб. Учні цього рівня володіють загальним розвитком комунікативних навичок і мають достатній рівень розвитку у всіх сферах структури особистості. Вони виявляють прагнення до використання гуманних методів спілкування.

У той же час їхні процеси сприймання, розуміння та оцінювання партнерів можуть бути схематичними та стереотипізованими. В основному, у цієї групи учнів сформована базова низка навичок комунікативної поведінки, які сприяють ефективному спілкуванню. Проте часто спостерігається відсутність творчих аспектів у влаштуванні спілкування.

Третій рівень, або рівень низький, об'єднує дітей з низьким рівнем освоєння норм та правил успішного спілкування. Засвоєні знання слабо втілюються в реальному спілкуванні. Ці діти не виявляють в собі комунікативних вимог: вони не мають стійкого спрямування на спілкування з іншими та не прагнуть розуміти внутрішній світ партнера. Їхні процеси сприймання, розуміння та оцінювання партнерів та результатів спілкування часто залежать від зовнішнього підкріплення та їхнього емоційного стану. Цей рівень характеризується слабким розвитком мотиваційно-потребнісної, інтелектуальної, вольової та емоційної сфер.

Можна зробити висновок, що рівні прояву навичок спілкування відзначаються значним переважанням середнього та низького рівнів вияву цих навичок. Слід відзначити, що високий рівень менше виявився у вміннях формувати тактику спілкування та використовувати засоби мовленнєвого етикету (приблизно 4-5%), порівняно з вмінням слухати партнера (приблизно 7%) та користуватись невербальними засобами спілкування (приблизно 12-13%). Це може бути пояснене обмеженістю комунікативного словника щодо ситуацій мовленнєвого етикету та відповідних формул (учні в середньому

знають лише 5-7 мовних стереотипів), а також відсутністю знань про компоненти ситуацій спілкування та загальних і часткових правил організації комунікативних актів. Також слід відзначити значний відсоток низького рівня вияву цих навичок (формування тактики спілкування – приблизно 26-27%, використання засобів мовленнєвого етикету – приблизно 32-34%).

Значний відсоток низького рівня вияву навичок слухання партнера (приблизно 31-32%) можна пояснити тим, що це базове загальнонавчальне вміння є досить важким, особливо для учнів з низькими та середніми здібностями. Слухання входить до одного з чотирьох видів мовленнєвої діяльності, і його розвиток передбачений програмою початкової школи. Проте, згідно з висновками А. Шпунтова, вміння слухати спеціально не розвивається і не контролюється, тому навіть досить обмежена кількість людей володіє цим умінням.

Натомість, процент учнів з низьким рівнем вияву навичок використання невербальних засобів спілкування менший порівняно з іншими аспектами (приблизно 21-24%). Цю обставину пояснюємо тим, що молодші школярі ще не мають достатньо розвинених мовленнєвих навичок, і вони часто використовують жести замість слова. Важливо відзначити, що кількість учнів із низьким рівнем цього вміння не може бути дуже мала, оскільки одним із показників є адекватне сприйняття стану та настрою партнера, що є недостатньо розвиненим у молодших школярів.

При звертанні уваги на окремі критерії, стає видно, що рівень вияву всіх навичок вищий за емоційним критерієм, оскільки молодші школярі відрізняються високою емоційністю в реакціях на події та ситуації. За інтелектуальним критерієм виявлено найнижчий рівень комунікативних умінь, що відображає обмежений словниковий запас учнів. Найменший словниковий запас спостерігається у вияві навичок слухання партнера, вироблення тактики спілкування та використання формул мовленнєвого етикету, трошки більший – у вияві навичок користування невербальними засобами спілкування, що можна пояснити вже зазначеними причинами.

Отже, результати констатувальноо експерименту свідчать про переважання середніх і низьких рівнів сформованості навичок спілкування у молодших школярів. Ця ситуація пояснюється, насамперед, відсутністю в учнів і педагогів налаштувань на розвиток таких навичок та формування правильної моделі поведінки. Недостатньо приділяється уваги ролі позакласної освітньо-виховної роботи у цьому процесі, а також існують недоліки в роботі вчителів з організації спілкування на уроках, базованих на передачі доступних для учнів знань. Відсутній системний підхід до організації позакласної роботи, ігнорується важливість комунікативних навичок у формуванні особистості учня як суб'єкта спілкування, навчання та поведінки, і не надається уваги різноманітності форм позакласної роботи для збагачення життєвого досвіду школярів та ситуацій спілкування. У роботі також не враховуються умови, за яких певні форми позакласної роботи можуть бути ефективними для формування навичок спілкування.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування у молодших школярів умінь спілкування у позакласній виховній роботі

У сучасних умовах оновлення шкільної освіти особливу увагу привертає проблема виховання особистості, яка володіє високим рівнем комунікабельності та гуманістичною спрямованістю. Молодший шкільний вік є періодом, коли відбуваються суттєві зміни у розумовому розвитку та духовному зростанні. Тому актуальністю набуває проблема формування культури спілкування учнів в початкових класах освіти.

Оптимізація процесу комунікації молодших школярів у позакласній виховній діяльності – це важливе завдання, що вимагає уважного підходу та ретельного вивчення особливостей розвитку дітей. У сучасному світі, де зростає значення соціальних навичок і взаємодії, важливо забезпечити максимально ефективну комунікацію серед молодших школярів. Позакласна

виховна діяльність відіграє ключову роль у формуванні особистості, і тому важливо розглядати її як не просто додатковий час для розваг та навчання, але і як засіб для розвитку комунікативних навичок.

Перш за все, важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учня при плануванні позакласних заходів. Різні діти мають різний рівень розвитку комунікативних вмінь, та вчителю важливо створити умови для того, щоб кожен з них міг вільно виражати свої думки та ідеї. Застосування ігрових та творчих методів сприяє розвитку комунікативних навичок, оскільки вони створюють природню атмосферу для спілкування та взаємодії.

Далі, важливо враховувати роль вчителя як посередника у взаємодії між учнями. Він повинен виявляти чутливість до індивідуальних потреб кожного дитини та створювати ситуації, які сприяють розвитку комунікативних навичок. Залучення учнів до спільних проєктів, де вони мають співпрацювати та обмінюватися ідеями, сприяє взаєморозумінню та формуванню командного духу.

Не менш важливою є інтеграція сучасних технологій у позакласну виховну діяльність. Використання цифрових засобів спілкування, онлайн-платформ та ігор розвиває у дітей навички віртуальної комунікації, які нині стають необхідними в умовах постійного технологічного розвитку.

Узагальнюючи, оптимізація процесу комунікації молодших школярів у позакласній виховній діяльності вимагає комплексного підходу. Сприяючи індивідуальному розвитку та створюючи сприятливий середовище для взаємодії, педагоги можуть активно впливати на формування комунікативних навичок учнів. Застосування сучасних педагогічних методів та інтерактивних технологій дозволить ефективно розвивати у дітей навички спілкування, що стане основою для їх успішного соціального та академічного розвитку.

Специфіка організації позакласної діяльності в початкових класах свідчить, що формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності може бути ефективним за наявності певних педагогічних умов.

Як відзначають дослідники, в основі вміння спілкуватися лежать комунікативні здібності людини: у будь-якій ситуації розуміти сенс сприймання усного та письмового мовлення (вміти слухати і читати); точно формулювати та передавати свої думки та почуття (уміння говорити та писати). Спілкування – це і прояв здатності переконувати, висловлювати згоду та схвалення чи протилежні почуття, доповнювати та уточнювати сказане [60].

До педагогічних умов, які б оптимізували процес формування у молодших школярів умінь спілкування у позакласній виховній роботі ми відносимо:

1. Цілеспрямовану та систематичну роботу з формування культури спілкування молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи;
2. Здійснення формування культури спілкування молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи на основі міжсуб'єктної взаємодії дітей з дорослими та однолітками на засадах педагогіки співпраці;
3. Оволодіння педагогами необхідними знаннями та вміннями для застосування сучасних, ефективних засобів і методів формування у дітей культури спілкування;
4. Співпраця із сім'єю, залучення батьків до організації позаурочних занять, розмов, свят.

Детальніше розглянемо реалізацію цих умов.

1. Цілеспрямованість і систематичність, безумовно, багато в чому визначають успіх формування культури спілкування молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. Це означає, що ця діяльність має здійснюватися не «від випадку до випадку», а на регулярній основі. У формуванні культури спілкування будь-яка фрагментарність педагогічного впливу різко знижує результативність виховного процесу. У реалізації цієї умови особливе значення має реалізація педагогічного принципу

систематичності та послідовності. Цей принцип передбачає дотримання логічних зв'язків у процесі навчання і виховання. Систематичність та послідовність дозволяють за менший час досягти більших результатів у вихованні. Вони реалізуються в різних формах планування освітньо-виховного процесу, який має вестись у нерозривній послідовності так, щоб усе «...сьогодні закріплювало вчорашнє та проклало дорогу для завтрашнього» [57, с.3-6]

Пріоритетною організаційною формою, що дозволяє реалізувати аналізовану умову, є, на наш погляд, спеціалізовані тематичні заняття з молодшими школярами з культури спілкування або розроблена програма гуртка «Абетка спілкування», «Якщо ви ввічливі», «Потрібні слова» та інші.

Структура занять повинна сприяти вирішенню сформованого в традиційній системі виховання протиріччя (діти знають моральні та етикетні норми та правила спілкування, але відповідно до них не діють), а також розвитку емоційної сфери дитини, забезпеченню права вибору ціннісних орієнтації. Заняття діляться кілька етапів.

На першому етапі, мета якого – створення атмосфери доброзичливості, довіри та любові, проводиться ритуал привітання, що включає побажання один одному добра, здоров'я, благополуччя тощо.

На другому етапі дітям пропонуються питання для роздумів, обговорень, що допомагають більш глибоко вникнути в зміст теми заняття. Моральні міркування, своєрідність поглядів, самопізнання – головне на цьому етапі. Педагог дає дітям відчуття, що до їхніх думок ставляться з повагою, формує вміння передати в слові свої відчуття, переживання, виробляє бажання і вміння бути кращим, будувати свою поведінку відповідно до прийнятних норм міжособистісного спілкування.

Третій етап передбачає спонукування дитини до дотримання норм спілкування через спеціальні ігри, розігрування етюдів емоційно-морального змісту, повторення кола побажань і подяки, пропозиція виконати вдома практичне завдання щодо застосування вивчених на занятті правил

спілкування.

Т.Сущенко рекомендує проводити вправи, спрямовані на:

1) збагачення словникового запасу молодших школярів: новими словами, словами з емоційно-оцінним компонентом, розширення поля корінних слів;

2) розвиток «інтуїції» та «почуття мови»: виявлення відтінків значення слова, вибір синонімів, багатозначних слів;

3) розвиток естетичних критеріїв вибору лексики;

4) дотримання норм літературної мови: вимовних, правописних, словотвірних, етикетних [57].

У формуванні культури спілкування важливу роль відіграє групова робота, в ході якої формуються комунікативні універсальні навчальні дії, а також і регулятивні: школярі навчаються керувати та підкорятися, координувати свої дії з діями оточуючих, що формує навички колективного творчого дослідження. На це, зокрема, звертає увагу [58]. Як одну з ефективних групових форм роботи можна використовувати навчальний діалог, у ході якого виникає особливе спілкування між учнями та вчителем, у якому учасники насамперед враховують свій власний погляд дітей на світ людських взаємин.

2. Нами використовується термін «навчальне співробітництво» як найбільш ємний, діяльнісно-орієнтований і базовий стосовно інших термінів, що означає багатосторонні взаємодії у класі. Співробітництво – це гуманістична ідея спільної діяльності дітей і дорослих, що розвивається, скріпленої взаєморозумінням, проникненням у духовний світ один одного, колективним аналізом ходу і результатів цієї діяльності. В основі стратегії співробітництва лежать ідеї стимулювання та спрямування педагогом пізнавальних та життєвих інтересів учнів.

У рамках педагогіки співробітництва, орієнтованої на комунікативний розвиток молодших школярів, дуже органічним та ефективним може бути визнано використання методу позитивної оцінки, запропонований [35].

Використання даного методу передбачає оцінку комунікативних якостей дитини не тільки вчителем, а й самими дітьми. При цьому слід знаходити позитивні сторони, а не акцентувати увагу лише на недоліках, зроблених помилками.

Позитивна оцінка викликає у дитини бажання покращувати свої комунікативні навички.

Надзвичайно ефективний, зокрема, метод позитивної співпраці. Часто міжособистісні комунікації молодших школярів пов'язані з дрібними «дитячими образами», діти шукають справедливого рішення у педагога, скарги на однолітків – дуже поширене явище в початкових класах. Проте з погляду виховання культури спілкування педагога переважає застосування не прямих методів заохочень і покарань у таких дитячих конфліктах, а методу позитивного співробітництва. Він передбачає навчання дітей здатності «поставити себе на місце іншого», спробувати оцінити його вчинки, визначити свою міру відповідальності і самостійно знайти вихід, адекватний з комунікативної точки зору.

3. У позакласній виховній роботі більше можливостей для неформального, вільного діалогу з дітьми. З одного боку, це розширює сферу застосовуваних форм і методів роботи, з іншого боку – підвищує вимоги до власної професійної, у тому числі – комунікативної компетентності педагога. Особливо важливо, щоб педагог був досить компетентним у виборі засобів та методів формування у молодших школярів культури спілкування.

Велику роль відіграє організація уроків позакласного читання, оскільки чудовим засобом формування культури спілкування молодших школярів є художня література. Оцінюючи вчинки героїв творів І. Франка, Т. Шевченка, Л. Українки, В. Нестайка та ін., діти не тільки вчать формулювати та викладати свою думку, зіставляти її з думкою інших учнів, а й давати соціально моральну оцінку сюжету, аналізувати етичні особливості міжособистісного спілкування.

Н.Шинкар зазначає, що робота на уроках позакласного читання включає

два дуже важливі аспекти. Перший аспект – вчити виразно читати і висловлюватися образно, точно, лаконічно, ясно, логічно, послідовно, тобто формувати у дітей молодшого шкільного віку культуру промови. Другий аспект – виховання почуття поваги, любові до рідної мови, бережного ставлення до слова як до культурного багатства народу та основного засобу спілкування [69, с.39-41].

Крім того, педагог повинен уміти виявити компетентність і навіть педагогічну інтуїцію при відборі змагальних методів формування культури спілкування молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

Як показує досвід, діти із задоволенням відпрацьовують ці правила, якщо робота проводиться з використанням методів змагань. При цьому добрим стимулом для дітей зазвичай бувають призи для переможців тощо. Можна провести змагання у кілька етапів. На першому етапі перевірити, як діти зустрічають тих, хто заходить до класу – вчителі, гостей класу. На другому етапі перевіряються вміння культурно поставити питання вчителю (підняти руку, не трясти нею, вживаючи ввічливі слова); правильно працювати у групі з товаришами з класу на занятті тощо. На третьому етапі оцінюється взаємодія дітей між собою у нерегламентованій діяльності (наприклад, на прогулянках).

Культура спілкування у молодшого школяра може бути дуже ефективно вдосконалена ігровими засобами. Педагоги-практики, наприклад, Н.М. Макарова особливо підкреслюють значення гри. Вона, як спосіб пізнання навколишнього світу, дає дитині в яскравій, доступній їй та цікавій формі уявлення про те, як прийнято поводитися в тій чи іншій ситуації, змушує замислитися над своїми манерами: чи прислухатися до думки і чи враховувати інтереси інших учасників гри, чи радіти своїй перемозі та поразці інших учнів, як виконати всі умови гри та не завдати образ товаришам.

Не можна забути про дисциплінуюче значення гри, тим більше що дотримання дисципліни є важливою етикетною вимогою. Для формування правильної поведінки у дітей можна використовувати найрізноманітніші види

ігор.

Величезну роль формування у молодших школярів умінь спілкуватися грають театралізовані гри. Наприклад, постановка народної казки «Лисиця та журавель» нагадає дітям про правила гостьового та столового етикету (частувати гостя, створювати йому умови гарного відпочинку). Виступ перед дітьми та батьками з інсценуванням казки допоможе усвідомленню правил поведінки у громадських місцях [33, с.12-14].

Сюжетно-рольові ігри, що організуються, наприклад, у групі продовженого дня дають дітям можливість практично застосувати норми спілкування.

Наприклад, гра в лікарню знайомить не тільки з професією лікаря, але і з певними правилами поведінки: у поліклініці, у кабінеті лікаря, аптеці тощо. Спостерігаючи за ходом дитячої гри, педагог отримує додаткові відомості про сформованість культури спілкування у своїх учнів. Дидактичні ігри використовуються при відпрацюванні правил та норм етики. Кількість можливих завдань необмежена: склади за малюнком костюм для прогулянки, відвідування театру, зустрічі гостей; розклади на полотні картки з посудом та столовими приладами для сервірування чайного, обіднього, святкового столу; вибери на картках подарунків мамі, друзі, бабусі. Вчитель може сам робити такі ігри, обов'язково супроводжуючи їх записами про її зміст, цілі та завдання, що свідчить про усвідомлене створення та застосування гри, а також полегшує іншим можливість її використання.

Загалом позитивний приклад дорослих, що оточують дитину, – один із найефективніших засобів формування адекватної культури спілкування. Вчителю бажано завжди оцінювати свою поведінку з позицій дотримання етикету та відповідності його власним повчальним словам. У зовнішньому вигляді та поведінці вчителя має бути все продумано для досягнення головної мети – створення творчої та доброзичливої обстановки, в якій розвивається особистість дитини.

4. Відзначимо також зв'язок з сім'єю як необхідна умова, що дозволяє

зберегти єдність вимог і наступність виховання в школі та поза нею. Загальна мета для сім'ї та початкової школи – добре вихована, культурна та освічена людина, яка прагне різнобічного спілкування та вміє правильно його побудувати.

Зв'язки з сім'єю під час проведення ранків, відкритих засідань гуртків, класних зборів, театралізованих вистав – підвищує відповідальність батьків за процес виховання своїх дітей, зацікавлює їх у позитивному результаті освітнього процесу.

Таким чином, визначаючи зміст формування у молодшого школяра навичок спілкування, ми виходили з культурологічного підходу до дослідження цінностей, основних сфер особистості, сутності процесу спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії, вікових особливостей комунікативного розвитку, до розуміння дитини як суб'єкта навчальної діяльності та спілкування.

Ще однією ключовою передумовою формування культури спілкування молодших школярів у контексті позакласної діяльності є включення дітей молодшого шкільного віку в різноманітні види діяльності, що мають важливість для їхньої самореалізації та підтримують бажання взаємодіяти. При цьому слід дотримуватися норм етикету, що передбачає врахування принципів рівності уявлень про себе і партнера, вимагає усвідомлення суб'єктом спілкування власного внутрішнього світу, подолання централізованого ставлення до себе, розвитку здатності терпимо ставитися до однолітків.

У спільній діяльності дітей молодшого шкільного віку постійно виникає потреба взаємного узгодження дій, виявлення доброзичливого ставлення до однолітків, вміння відмовитися від власних бажань на користь досягнення спільної мети. Спілкування та спільна діяльність сприяють формуванню в молодших школярів навичок правильної поведінки, які є важливими для усвідомлення та дотримання норм соціальної поведінки [34, с.40-41].

Отже, необхідно створити умови в позакласній діяльності, де діти

молодшого шкільного віку можуть застосовувати власні знання, схильності, здібності та інші аспекти для якісного опанування культури спілкування з однолітками.

У процесі розкриття даного питання, узагальнимо вищесказане.

Формування умінь спілкування у молодших школярів у позакласній виховній роботі вимагає створення сприятливих педагогічних умов. Ось деякі з них:

1. Створення комфортної атмосфери.

- Забезпечення доброзичливого та відкритого середовища, де діти можуть вільно висловлювати свої думки та почуття без страху висміювань чи критики.
- Формування позитивного ставлення до комунікації, підтримка дітей в їхніх спробах взаємодії.

1. Розвиток мовлення.

- Організація різноманітних вправ і героїчних ігор, які сприяють розвитку мовлення та розширенню словникового запасу.
- Використання рольових ігор для навчання мовних навичок і навичок активного слухання.

2. Групова робота.

- Формування груп для взаємодії та спільного вирішення завдань, що сприяє розвитку соціальних умінь.
- Використання кооперативних методів, де діти вчаться співпрацювати, слухати інших і виражати свої думки.

3. Стимулювання інтересу.

- Використання цікавих тем та матеріалів, які привертають увагу дітей і спонукають їх до активної участі у спілкуванні.
- Організація заходів, ігор і конкурсів, що сприяють розвитку комунікативних навичок.

4. Толерантне ставлення.

- Виховання поваги до інших точок зору та різних культурних

особливостей.

- Вчителі повинні слугувати прикладом та виявляти толерантність у власному ставленні до інших.

5. Рефлексія та аналіз.

- Організація обговорень та рефлексій з метою аналізу якості спілкування, виявлення позитивних аспектів та можливостей для покращення.
- Сприяння розвитку навичок самооцінки та відповідальності за свої слова і дії.

6. Ігрові технології. Використання інтерактивних ігор та технологій, які сприяють комунікації, таких як віртуальні платформи або ігрові сценарії.

Ці педагогічні умови можуть допомогти створити ефективну систему формування умінь спілкування у молодших школярів, яка буде сприяти їхньому повноцінному соціальному та освітньому розвитку.

Визначені педагогічні умови є самостійними, однак вони взаємодіють та доповнюють одна одну, утворюючи єдиний комплекс.

У ході теоретичного аналізу нами встановлено, що культура спілкування – це динамічна, структурно-рівнева освіта, представлена сукупністю потребностно-мотиваційного, особистісно-емоційного, рефлексивного, практичного компонентів. Неправомірно зводити культуру спілкування до володіння нормативним набором мовних і невербальних умінь, оскільки в цьому випадку залишається на «периферії» внутрішня, духовно моральна суб'єктна активність особистості.

Високий рівень сформованості у молодших школярів навичок спілкування є запорукою успішності соціально-культурної адаптації, тому для формування її основ в учнів початкових класів істотним є створення в позакласному просторі соціокультурного середовища, що сприяє взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

У висновку слід відзначити, що формування умінь спілкування у

молодших школярів у позакласній виховній роботі вимагає комплексного підходу та уваги до різних аспектів соціально-комунікативного розвитку дитини. Створення сприятливого середовища, розробка цікавих та різноманітних методик, акцент на групову та індивідуальну роботу дозволяють стимулювати розвиток мовлення та соціальних умінь.

Важливим аспектом є також розуміння ролі вчителя як фасилітатора у цьому процесі, що вимагає спеціальних навичок та терпіння. Інтеграція ігрових технологій та використання творчих форм спілкування допомагають зробити навчання цікавим та ефективним для молодших школярів.

Зазначимо, що постійна рефлексія, аналіз результатів та вдосконалення методів дозволять педагогам ефективно адаптувати підходи до конкретних потреб групи дітей, сприяючи їхньому повноцінному розвитку та підготовці до соціального життя.

Додатково, ефективна оптимізація процесу комунікації молодших школярів у позакласній виховній діяльності передбачає розвиток у дітей таких аспектів, як емпатія та вміння вислуховувати інших. Важливо навчати дітей розуміти почуття своїх товаришів, співчувати їм та шанувати різницю в поглядах. Це можна досягти через використання рольових ігор, де діти втілюються в різні образи та ситуації, що допомагає їм розвивати соціальну чутливість.

Педагоги повинні також створювати можливості для взаємодії між учнями різних вікових груп. Спільні заходи та проекти, які об'єднують молодших школярів із старшими учнями чи навіть із представниками місцевої громади, сприяють розвитку навичок співпраці та взаєморозуміння між різними віковими категоріями.

Важливим елементом є також врахування культурних та мовних особливостей учнів. Сприяти розумінню та повазі до різних культур допомагають тематичні заходи, де діти можуть ділитися своїми традиціями та вивчати культурні особливості одне одного. Мовні ігри та вправи також можуть бути корисними для розвитку умінь ефективного спілкування.

Необхідно враховувати індивідуальні особливості кожного учня при впровадженні педагогічних методів. Деякі діти можуть бути більш схильними до групової взаємодії, тоді як інші віддають перевагу індивідуальним формам комунікації. Педагогам важливо створювати різноманітні ситуації для спілкування, щоб дати кожному учневі можливість знайти оптимальний спосіб взаємодії.

У підсумку, оптимізація процесу комунікації молодших школярів у позакласній виховній діяльності вимагає глибокого розуміння особливостей розвитку дітей, врахування їхніх індивідуальних потреб та застосування різноманітних педагогічних підходів. Збалансований та інноваційний підхід до позакласних заходів може значно покращити якість комунікації та соціально-емоційний розвиток молодших школярів, створюючи міцну основу для їхнього майбутнього успіху.

Висновки до розділу 2

Розділ «Педагогічні умови формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі» надає глибокий аналіз та обґрунтування педагогічних стратегій, спрямованих на розвиток комунікативних умінь молодших школярів. Зазначені у розділі діагностичні методи та педагогічні умови визначають ключові аспекти ефективного формування в учнів умінь спілкуватися в позакласній діяльності.

Діагностика рівня сформованості у молодших школярів умінь спілкуватися:

Висвітлені методи діагностики, зокрема опитування та спостереження, є важливим інструментарієм для визначення початкового рівня розвитку комунікативних навичок учнів. Отримані результати можуть слугувати основою для подальшого педагогічного втручання та індивідуалізації навчального процесу.

Обґрунтування педагогічних умов формування в учнів початкової школи умінь спілкуватися у позакласній виховній роботі:

Проаналізовані та обґрунтовані педагогічні умови, такі як використання інтерактивних методів, створення сприятливого емоційного фону, врахування індивідуальних особливостей учнів, виявляються як ключові фактори, сприяючи розвитку ефективного спілкування.

Зроблені висновки вказують на необхідність системного та цілеспрямованого підходу до розвитку комунікативних умінь молодших школярів у позакласній виховній роботі.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити такі **висновки:**

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень було визначено поняття «спілкування» як взаємодію людей та особливості здійснення його молодшими школярами, розкрито можливості позакласної роботи у формуванні умінь спілкування учнів початкових класів, що дозволило визначити провідні комунікативні вміння, які підлягають формуванню в цьому віці: слухати партнера, виробляти тактику спілкування, користуватися невербальними засобами спілкування та засобами мовленнєвого етикету.

Ми встановили, що актуальність проблеми систематичного формування культури спілкування в початковій школі підтверджується неухильним зростанням значущості міжособистісного спілкування в сучасному світі, збільшенням його інтенсивності та частоти.

Аналіз наукової літератури, проведений нами в теоретичному розділі дослідження, показав, що з поняттям «культура спілкування» пов'язані також поняття «комунікативна культура», «комунікативна компетентність», «культура мови», «комунікативні вміння», «моральна вихованість». Зміст культури спілкування визначається системним розумінням культури як стану, процесу та результату; сутністю процесу спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спрямованої на встановлення взаєморозуміння людей, обмін знаннями, діями, ідеями, духовно-моральними цінностями.

Узагальнивши різні наукові концепції формування у молодших школярів умінь спілкуватися, ми виділили у її структурі та докладно проаналізували наступні основні компоненти:

- потребностно-мотиваційний;
- особистісно-емоційний;
- рефлексивний;
- практичний.

Кожен із цих компонентів культури спілкування молодшого школяра

може бути сформований у процесі цілеспрямованого виховного впливу.

Комунікативний потенціал формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі включає:

- стимулювання школярів до усвідомлення необхідності оволодіння комунікативними вміннями та формування позитивної мотивації навчання, що здійснювалось через бесіди, розповіді вчителя, аналіз проблемних ситуацій;
- інформування учнів про сутність і прийоми спілкування в ході бесід, читання, доповідей учнів;
- взаємодію школярів у процесі навчальної діяльності через застосування ігор, дискусій, тренінгів;
- здійснення аналізу та корекції рівнів сформованості комунікативних умінь під час проведення бесід, ігор, тренінгів.

Виявлено, що всі визначені форми проведення позакласної роботи сприяють формуванню комунікативних умінь молодших школярів. Проте найбільш ефективними є форми, які мають широкий спектр функцій, а саме:

- бесіди, які спрямовані на формування позитивної мотивації взаємодії, інформування школярів про сутність та прийоми спілкування, корекцію рівнів сформованості комунікативних умінь;
- дискусії, що дають можливість використовувати комунікативні вміння на практиці, особливо – слухати партнера, виробляти тактику спілкування,
- використовувати засоби мовленнєвого етикету;
- тренінги, які створюють умови для кількаразового повторення тієї чи іншої дії з метою відпрацювання умінь спілкування, сприяють виробленню всіх зазначених умінь, особливо користуватися невербальними засобами в ході спеціальних вправ, ігор, включених у тренінги;

- ігри, що спрямовані на стимулювання учнів до оволодіння комунікативними вміннями, інформування їх про сутність і прийоми спілкування, відпрацювання окремих елементів взаємодії.

У ході експериментальної роботи виявлено педагогічні умови, які сприяють формуванню вмінь спілкування молодших школярів:

- усвідомлення учнями необхідності і значення спілкування;
- включення дітей в активну взаємодію на кожному етапі технології;
- моніторинг процесу і результатів спілкування учнів.

Розглянуті в роботі положення не вичерпують усіх питань розглядуваної проблеми, важливість і актуальність якої визначає необхідність її подальших досліджень у різних аспектах. Спеціального дослідження потребують такі питання, як вплив сім'ї та окремих навчальних предметів на формування комунікативних умінь молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник. К.: Вид. дім Д.Бураго. 2013. 460с.
2. Аксьонова В. І. Формування комунікативної культури особистості в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. Наукові записки КУТЕП. Вип. 10. 2011. Серія: Філософські науки. С. 239-258.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення: підручник. Львів: Світ. 1990. 232с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 280с.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. К.: ІЗМН. 1998. 204с.
6. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна, мова, 1989. 476с.
7. Білоусова В.О. Етика взаємин у шкільному колективі: К.: Освіта. 1984. 45 с.
8. Білоусова В. О., Говорун Т. В., Кисельова Т. Й. Виховання культури поведінки учнів. К. 1986. 160 с.
9. Білоусова В. О. Гуманізація відносин учнів у позаурочній роботі // Педагогіка і психологія. 2004. № 4. С.38-45.
10. Варзацька Л. О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів. *Початкова школа*. 2. 2003. С.28-31.
11. Вовчук І.С. Мовленнєвий етикет та культура спілкування молодших школярів. Х.: Вид. група «Основа». 2012. 447с.
12. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. К.: Академія. 2006. 256с.
13. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. К. 1976. 269с.
14. Гончар Т.І. Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток. *Вісник КНУКіМ. Педагогіка*. 5. 2001. С.9-17.
15. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій

- особистості. *Вісник книжкової палати*. 5. 2003. С.42-44.
16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь. 1997. 376с.
17. Єпішин Л.В. Педагогічні аспекти розвитку комунікативних властивостей особистості. *Початкова школа*. 11. 2008. С.14-16.
18. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя як вияв його педагогічної позиції. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. К. Вип. 26. Т.2. 2005. С.85-89.
19. Зарицька В.О. Виховання ввічливості молодших школярів у позаурочній діяльності. 2014. 135с.
20. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали та реалії. К. 2000. 325с.
21. Калашнікова Л.М., Слесик К.М. Удосконалення навичок спілкування молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 19. 2001. С.134-138.
22. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. Посібник. К.: Вища школа. 1997. 304с.
23. Кондратюк О., Кравчина О. Години спілкування в початковій школі. К.: Шкільний світ. 2006. 120с.
24. Корніяка О.М. Визначення змістової структури комунікативної культури особистості. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару. К. 2005. С.368-374.
25. Корніяка О.М. Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 2001. С.316-322.
26. Корніяка О.М. Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. *Педагогіка і психологія*. 4. 2000. С.14-21.
27. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум. 2006. 336с.

28. Корніяка О.М. Розвиток мовленнєвої здатності школярів у складі комунікативної культури. *Практична психологія та соціальна робота*. 6. 2004. С.62-81.
29. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навч. посібник. К. 1989. 379с.
30. Киричук О.В. Проблема спілкування, як об'єкт педагогічних досліджень. 1973. №6. С.5-14.
31. Культура спілкування: Навчально-методичний посібник / Ф.С.Арват, Є.І. Коваленко, С.В. Кириченко, П.М. Щербань /За заг. ред. П.М.Щербаня. К. 1997. 328 с.
32. Москаленко В.В. Культура і особистість. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Том 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип 12. Київ. Фенікс. 2015. С.352-361.
33. Макарова М.М. Комунікативна гра в молодших класах. *Початкова школа*. 7. 2008. С.12-14.
34. Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа*. 3. 2012. С.40-41.
35. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. К.: Вища школа. 2003. 311с.
36. Михасюк Т.В. Комунікативний підхід до організації позакласної мовленнєвої діяльності молодших школярів засобами народознавства. *Класний керівник*. 6. 2011. С.6-11.
37. Науменко В.О., Захарійчук М. Д. Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа*. 10. 2002. С.13-16.
38. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко. К.: Аконіт, 1999.
39. Окуневич Т. Формування комунікативної компетентності учнів засобами рідної мови. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2. 2016. С.123-127.
40. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі

- вивчення синтаксису. *Дивослово*. 9. 2006. С.2-5.
- 41.Омелянєнко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання: навч. посіб. К.: Знання. 2008. 415с.
- 42.Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. *Початкова освіта*. 4. 2009. С.3-5.
- 43.Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібник. К.: Видавництво А.С.К. 2004. 192с.
- 44.Педагогічна майстерність: підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос, О.Г.Самещенко, В.А.Семиченко, Н.М. Тарасович. К.: Вища школа. 1997. 349 с.
- 45.Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. К.: Магістр. 1997. 255с.
- 46.Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. К.: Абрис. 2002. 368с.
- 47.Савченко О.Я. Особистісно орієнтоване спілкування // Всесвітня література 1999. №1. С. 3-4.
- 48.Сагач Г.М., Юніна О.А. Загальна риторика: Сучасна інтерпретація. Ч.2. К. Знання. 1992.-59с.
- 49.Слесик К.М. Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя. Вип. 23. 2002. С.117-120.
- 50.Слесик К.М. Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II. 2001. С.174-178.
- 51.Слесик К.М. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі. Харків: ХДПУ ім. ГС. Сковороди, 2003.
- 52.Стахів М.О. Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. К.: Знання. 2008. 245с.
- 53.Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. К. 1990. 288с.

54. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. К. Академвидав. 2006. 424с.
55. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: в 5 т. Т. 1. К. 1987. 209с.
56. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Т. 3. К. 1989. 278с.
57. Сущенко Т.І. Особливості особистісно орієнтованого педагогічного процесу // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. Вип. 19. Київ Запоріжжя. 2001. С. 3-6.
58. Северіна Л.В., Юркова А.Е. Бесіди про ввічливість: Посібник для молодших школярів. К. 1998. 68с.
59. Тернопільська В.І. Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. Початкова школа. 2019. № 10. С.9-12.
60. Тернопільська В.І. Комунікативна культура школяра: шляхи сходження : монографія. Житомир: вид-во ПП «Рута». 2018. 300с.
61. Тернопільська В.І. Комунікативна культура школяра: історико-педагогічний аспект. Наукові записки: зб. наук, статей НПУ ім. М. Драгоманова / укл.: П. В. Дмитренко, Л. Макаренко. К.: НПУ ім. М. Драгоманова. 2018. Вип. 71. С.196-204.
62. Тернопільська В. І. Культура особистості школяра: постановка проблеми. Вісник ЖДУ. Житомир, 2015. Вип. 24. С.130-133.
63. Трофанова М. Виховання молодших школярів у системі позанавчальної діяльності // Рідна школа. 2000 №9. С. 44-45.
64. Троцько Г.В., Трубавіна І.М. Підготовка майбутнього вчителя до організації спілкування на уроці // Праці міжрегіональної наукової конференції “Культура педагогічного спілкування як фактор гуманітаризації сучасної освіти”. Суми: СДПУ. 1996. С. 135-136.
65. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібник. К.: Академвидав. 2006. 560с.
66. Хміль Ф.І. Ділове спілкування. К.: Академвидав. 2004. 280с.
67. Цись В. В. Організація позаурочної виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах / В. В. Цись. Таврійський вісник освіти. 2012. № 2.

С. 98-102.

68. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. К.: Вікар. 2003. 223с.
69. Шинкар Н. Проблема спілкування учнів початкових класів // Поч. школа. 1999. №11. С. 39.
70. Шестобус О.С. Формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності. автореферат дис. 2013. 22с.
71. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: навч. посібник. К.: Міленіум. 2004. 364с.

Електронні ресурси:

72. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://eslovnyk.com/search/>.
73. Бех І.Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс] / Іван Дмитович Бех. — Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-3201.html>.
74. Державний стандарт початкової загальної освіти [електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>.
75. Державний стандарт початкової загальної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., № 462. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/derj-standart-pochatk-new.pdf>.
76. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. URL: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm (дата звернення: 22.05.2022).
77. Навчальні програми для початкової школи [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/pochatkovashkola.html>.

78. Орієнтовні вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Додаток до наказу МОН України від 19.08.2016 №1009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-2-08-%D1%96.pdf>.

Приблизна тематики бесід, що пропонуються

1. Чарівні слова
2. Мистецтво спілкування
3. Чи вміємо ми слухати?
4. Що значить «тактика спілкування»?
5. Конфлікт – це добре чи погано?
6. Роль ввічливості у спілкуванні
7. Як зробити свою мову впевненішою
8. Що треба знати, щоб з тобою було приємно розмовляти, працювати, грати?
9. Поради Вітайлика. Які ми знаємо правила спілкування?
10. Коли жести допомагають мовленню, а коли заважають?
11. Яку роль відіграє міміка у житті й спілкуванні?
12. Навіщо знати мовленнєвий етикет?
13. Поведінка у ситуації вітання
14. Поведінка у ситуації прощання
15. Поведінка у ситуації вибачення
16. Поведінка у ситуації дякування
17. Що таке комплімент і коли його використовують?
18. Як правильно сперечатись?
19. Поведінка у конфлікті
20. Правила співробітництва і дружного життя.

Зміст українських прислів'їв та приказок про спілкування, використаних у ході бесід.

1. Необхідність діяти відповідно до слова

Діла говорять голосніше, ніж слова

Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться

2. Перевага слухання над говорінням

Менше говори – більше почувеш

Сказане слово – срібло, а мовчання – золото

Хто мовчить, той двох навчить

3. Негативна оцінка пустопорожньої балаканини

Таке верзе, що й купи не тримається

Набалакав – і в торбу не вбереш

Торохтить солоха, як діжка з горохом

4. Засудження неправдивості мовця та фальшу мовлення.

Звеличення правдивого слова

Пусті слова, правди в них нема

Бреше, аж вуха в'януть

Де мало слів, там більше правди

Брехати – не ціпом махати

5. Поради щодо мистецтва вести бесіду: пригостити співрозмовника, говорити по черзі, не галасувати при цьому, не давати волі почуттям, рукам тощо

Який привіт – такий і одвіт

Який «добрий день», таке і «добре здоров'я»

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше

Розумом направляй, а почуттям урівноважуй

На грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся

6. Оптимальна організація спілкування

Дай тобі Боже, щоб ти тихесенько гомонів, а громада тебе слухала

Самотнім не є той, хто вміє думати. Не нашого пера пташка

7. Правила для слухача

І від солодкого слова буває гірко

Красно говорить приятель, а правду каже неприятель

Мало говори, а правдою дорожи

8. Правила для мовця

Красне слово – золотий ключ
Добре слово краще, ніж готові гроші
Коня керують уздами, а чоловіка словами
Від лиха рана загоїться, а від лихого слова – ніколи
Слово може врятувати людину, слово може і вбити
Язик мій – ворог мій: раніше розуму говорить
Щире слово, добре діло душу й серце обігріло
Хто своєї мови цурається, хай сам себе стидається
Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш
Спершу слово зваж, а потім скаж
Дурень язиком плеще, а розумний думає спершу
Де сила не може, там розум допоможе
Казав, та не зав'язав
Народ скаже, як зав'яже
Вчись коротко говорити: зумій море в глек вмістити
Держи хліб на обід, а слово – на одвіт. Жарт місце має

Приблизний перелік ігор з формування умінь спілкування

№	Назва гри	Мета гри
1	Плутанина	Подолання замкненості, пасивності, рухове розкріпачення
2	Ведмедики	
3	Білі ведмеді	
4	Три подружки	
5	Іноземець	Розвиток мови жестів, міміки, пантоміміки
6	Через скло	
7	Дзеркало	
8	Розкажи вірші без слів	
9	Зіпсований телефон	
10	Піктограми	Усвідомлення своїх емоцій, розпізнавання емоційних реакцій інших людей і розвиток уміння адекватно виражати свої емоції
11	Мімічна гімнастика	
12	Чарівний мішок	
13	Музика та емоції	
14	Щоденник настроїв	
15	Привітання королеві	
16	Біографія за фотографією	Розвиток навичок діяльності, почуття спільності, розуміння індивідуальних особливостей інших людей.
17	Країна Х	
18	Прорви коло	
19	Вибір дистанції	Усвідомлення закономірностей процесу спілкування, уміння розуміти стан інших людей.
20	Сліпий і поводитир	
21	Аукціон скульптур	
22	Воскова паличка	
23	Відеокамера	
24	Тиск	
25	Тварина	

(За Т. Г. Григорьєвою

**Тренінгові вправи, що сприяють формуванню комунікативних
умінь молодших школярів**

Ігри та вправи на розвиток вербальних способів спілкування

1. Гра «Знайди за описом»

Один учасник виходить за двері. У групі домовляються, кого будуть описувати, складають опис і обирають учасника, який за цим описом буде знайомити того, хто вийшов. Потім перший учасник заходить і сідає до групи спиною. За описом він повинен дізнатися, про кого йде мова.

2. «Зворотний зв'язок»

Робота в парах. Група розбивається на пари за бажанням. Кожний у парі по черзі повинен сказати своєму партнеру: «Мені в тобі не подобається...» (1р.). «Мені в тобі подобається...» (3р.). В кінці вправи – рефлексія.

3. «Настійність – опір»

Робота в парах. Настійливий висуває вимогу (наприклад, прийти додому о 10 годині), його партнер висуває причину, чому ця вимога не може бути виконана. Кожен з партнерів наводить переконливі аргументи, чому його вимога має бути виконана. Вправа формує здатність протистояти тиску з зовні та вміння опиратися негативним пропозиціям.

4. «Заборона наказового способу»

Один із учасників пропонує іншому низку висловлювань, що містять дієслова у наказовому способі. Наприклад, «Іди до дошки», «Іди до магазину». Інший має той же зміст висловлювати іншими словами: «До дошки піде», «Чи не пора обідати?». Під час обговорення звернути увагу на те, як вибір тієї чи іншої граматичної форми впливає на зміну переживань.

5. «Формування питань, на які можна дати стверджуючу відповідь»

Після невеликої підготовки кожний задає партнеру низку питань, на які можна дати лише стверджуючу відповідь, наприклад: «Ти, безумовно, хочеш швидше закінчити цю неприємну розмову?» Після закінчення парної роботи проводиться колективне обговорення. Кожна пара повідомляє про найбільш

вдалі варіанти. Учасники діляться своїми переживаннями (рефлексія).

Ігри та вправи на розвиток невербальних способів спілкування

1. **Мовчазне вітання** один одного (елементи психогімнастики) – всі мовчки ходять по класу, торкаються один одного, дивляться в очі, при цьому не вимовляючи ніяких слів.

2. **«Привітання королеві»**. На стіл ставлять стілець, на стільці сидить королева. Інші члени групи – її піддані, мають її вітати. Під час виконання вправи можна використовувати атрибути (капелюх, віяло та ін.) Рефлексія: свої відчуття від незвичної ролі, від «відкритого простору», «дистанція спілкування».

3. **«Аукціон скульптур»**. Робота в парах. Краще, якщо партнери в парах міняються. Один із партнерів виконує роль «скульптора», другий – матеріалу. Скульптор ліпить скульптуру мовчки, використовуючи тільки руки. Іде демонстрація скульптур, кожній дається назва. Рефлексія. Відповісти на питання: «Чи податливий матеріал? Який характер дотиків скульптора?» «Чи завжди наше тіло нас слухається?»

4. **«Дзеркало»**. Всі учасники розбиваються на пари. Одні виконують роль дзеркала, яке повинно відбити показаний партнером емоційний стан. Вправа виконується мовчки. Емоційний стан показується за допомогою міміки та пантоміми. Кожний виконує вправу 3 рази.

5. Виразити невербально (міміка, пантоміміка) задану тему. Теми можуть бути обрані у груповій дискусії, можуть бути задані ведучим («Як я долаю труднощі» тощо). Рефлексія.

(За Т. Григор'євою)

Правила спілкування

1. Загальні правила спілкування

- 1.1. Розмовляючи з людиною, дивись у вічі.
- 1.2. Уважно вислухай її, а потім вислови свою думку.
- 1.3. Якщо до тебе звернулися з питанням, відповідай ввічливо, чітко.
- 1.4. Пам'ятай про ввічливі слова.
- 1.5. Під час розмови будь стриманим, не дозволяй собі підвищувати голос, вживати образливі слова, не кривляйся.
- 1.6. Слідкуй за своїми жестами, виразом обличчя, тоном.
- 1.7. Слідкуй за своїм зовнішнім виглядом. Брудний одяг не викликає поваги до співрозмовника.
- 1.8. Там, де можна, використай усмішку під час розмови.
- 1.9. Не говори слів, значення яких ти не розумієш.

2. Правила суперечки (За Т. О. Ладиженською та Ф.С.Арват)

- 2.1. Не сперечайся з-за дрібниць!
- 2.2. Наводь переконливі докази.
- 2.3. Слухай уважно докази співрозмовника.
- 2.4. Шукай те, з чим можна погодитись.
- 2.5. Не ображай партнера словами, тоном, жестом.
- 2.6. Прагни встановити істину, а не демонструвати красномовство.
- 2.7. Виявляй самокритичність, вміння з гідністю визнати недостатність своїх аргументів.
- 2.8. Не перетворюй суперечку на сварку.

3. Правила слухання

- 3.1. Постав собі мету слухання: для чого? (дізнатись про щось, навчитись чогось, поспівчувати тощо)
- 3.2. Аналізуй те, що почув і важливу інформацію намагайся запам'ятати.

3.3. Оціни, що зрозумів, що – ні. Що сподобалось? Виділяй головне.

3.4. Прагни показати партнерові, що ти його слухаєш: кивай, посміхайся, коли треба, інколи можна перепитати.

3.5. Включай свою уяву під час слухання.

4. Правила поведінки під час конфлікту

4.1. Запам'ятай: конфлікт - це протиріччя, і його треба вирішувати.

4.2. Конфліктів не можна замовчувати.

4.3. Запропонуй партнеру зустрітись і обговорити з ним ваші позиції.

4.4. Далі дій за правилами суперечки.

4.5. Конфлікт не повинен заважати спільній роботі.

4.6. Не залишай конфлікт нерозв'язаним. Це може привести до «вибуху».

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Старчук
(підпис)